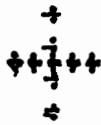

De koemelkers rondom Groningen

~~HET OUDE CONSUMPTIEMELKERSGEBIED
RONDOM DE STAD GRONINGEN.~~

door
J.G.Bakker
Prov.weg 1
SAUWERD.

V O O R W O O R D.

In het kader van de studie aan de Landbouwhogeschool te Wageningen werd door ons voor Prof. Dr. E.W. Hofstee, hoogleraar in de sociographie en de sociologie, een studie gemaakt van het oude consumptiemelkersgebied van de Stad Groningen. De opzet van deze studie was om dienst te doen als een ingenieursscriptie.

Daar verwacht mocht worden, dat voor de inhoud van deze scriptie bij verschillende Groninger instanties op het gebied van de Landbouw belangstelling zou bestaan, verzocht Prof. Hofstee ons, de scriptie te laten stencillen, en op beperkte schaal te verspreiden. Wij hebben hieraan gaarne voldaan. De inhoud werd nagenoeg ongewijzigd gelaten. Daar het onderzoek voor een ingenieursscriptie, waarvoor men slechts een beperkte hoeveelheid tijd beschikbaar kan stellen, slechts vluchtig kan zijn, zijn onjuistheden niet geheel uitgesloten. De lezer wordt verzocht, dit stencil allerminst als een publicatie te beschouwen. Daar de gegevens voor deze scriptie in Mei 1955 zijn verzameld, zijn enkele gedeelten reeds weer verouderd.

Veel dank zijn wij verschuldigd aan verschillende Groninger functionarissen, die ons vele waardevolle gegevens hebben verschaft. Eveneens aan de Heer H.W. Leemborg en Mej. A.H. de Leeuw, verbonden aan de Chr. Landbouwwinterschool te Groningen, die het stencilwerk op zich hebben willen nemen.

Wij hopen in onze opzet te zijn geslaagd, en houden ons voor critische opmerkingen aanbevolen.

Sauwerd, Juli 1956.

Door grote navraag naar deze scriptie, waarvan niet kon worden volstaan, wordt een tweede editie in een groter oplage overzocht. Hiertoe werden enkele Groninger bijdragen

I N L E I D I N G.

In het Groninger kleigebied kan men in grote lijnen een viertal categorieën boeren onderscheiden: de bouwboeren, de boeren der gemengde bedrijven, de veehouders en de koemelkers.

De bouwboeren kenmerken zich over het algemeen door grote bedrijven met kapitale bedrijfsgebouwen en extensieve teelten, vooral in het Oldambt, waarbij de graanteelt een grote plaats inneemt. Een groot deel der bouwboeren is aandeelhouder van de in Groningen aanwezige strocartonfabrieken, vooral in het Oostelijke deel van de provincie. De strocartonfabrieken betalen het laatste tiental jaren voor het geleverde stro zeer hoge prijzen, waardoor de graanteelt nog eens extra wordt gestimuleerd. De strocartonfabrieken worden wel eens de kurk genoemd, waarop de Groninger akkerbouw drijft. In de Noordelijke Bouwstreek nemen de meer arbeidsintensieve gewassen een iets grotere plaats in.

De Groninger bouwboeren zijn vermogend, hebben doorgaans een goede opleiding genoten, en hebben een brede algemene ontwikkeling. In het landbeveergerij'satistaloven zijn het doorgaans leidende figuren. Ze genieten een hoog sociaal aanzien. De sociale verhoudingen zijn hier over het algemeen nog sterk voor verbetering vatbaar. HOFSTEE (5) heeft uiteengezet, hoe de oorspronkelijk patriarchale verhouding tussen boer en arbeider, gekenmerkt door gezag en verantwoordelijkheid enerzijds en vertrouwen en afhankelijkheid anderzijds, op het einde der 18de en in het begin der 19de eeuw onder invloed van een aantal diep ingrijpende wijzigingen in het sociaal-economische en culturele leven van de Groninger boerenstand verbreekt werd en sindsdien aan een proces van vermaatschappelijking onderworpen was. Hierbij vond de boer steun in het opkomende liberalisme, dat in het belang van de maatschappelijke vooruitgang voor allen de concurrentiestrijd om het bestaan als onaanvechtbaar dogma zag. De hoopgespannen verwachtingen bleven echter ten achter

bij de werkelijke toestand, waarbij de arbeiders verproletariseerden, en soms bittere armoede leden. Eerst toen een groot deel der arbeidersbevolking onder invloed van DOMELA NIEUWENHUIS in het laatste kwart der 19de eeuw gehoor gaf aan de roepstem van het in opkomst zijnde socialisme, was daarmee een fase afgesloten in de ontwikkeling van de Groninger plattelandssamenleving van een standen- naar een klassen^{struc-}structuur.

Niettemin heeft dezelfde maatschappijopvatting er zonder twijfel in hoge mate toe bijgedragen om de Groninger boerenstand economisch, sociaal en cultureel omhoog te stuwen en een positie te verschaffen, welke thans nog als uniek in Nederland kan worden beschouwd.

Ook de statusverschillen binnen de groep der bouwboeren zijn groot. Daar het begrip stand hier grotendeels samenvalt met de omvang van het vermogen, is de instelling der bevolking materialistisch en "behoudend". Het cultuurpatroon der bouwboeren is echter zo breed, dat men zich niet zal inlaten met illegale praktijken om het vermogen te vergroten. Door de behoudendheid kan een zeker conservatisme in de bedrijfsvoering der tot deze categorie behorende boeren niet worden ontzegd. Ten aanzien van het Oldambt meent het Groninger Welvaartsrapport (16) zelfs de opmerking te moeten maken: "De ondernemingszin, vanouds bij de Oldambater boeren aanwezig, dient krachtiger te worden ~~op~~gewekt".

De boeren der gemengde bedrijven, welke wonen op de overgang van het Centrale Weidegebied naar de akkerbouwgebieden, sluiten nauwer aan bij de bouwboeren dan bij de veehouders. In vele gevallen leent zich de bodem beter voor de veehouderij dan voor de akkerbouw doch door een complex van oorzaken, waarover later, is, in tegenstelling met Friesland, de landbouw zo ver mogelijk in de richting van de akkerbouw verschoven. De akkerbouw wijkt weinig af van die der bouwboeren, en van de etagebedrijven, zoals we die op de zandgronden in de regel aantreffen, is hier geen sprake.

Alleen te afvalproducten van de akkerbouw worden voor het vee bestemd. Aan de verbouw van voedergewassen speciaal voor het vee wordt nagenoeg niet gedaan, of alleen, indien nodig voor de vruchtwisseling. De gewassenkeuze komt grotendeels overeen met die van de zuivere akkerbouwgebieden. Men kan zich afvragen, in hoeverre dit juist is, en door deze boeren ook aan de varkenshouderij niet enige aandacht besteed zou kunnen worden, en de rundveebezetting door meer voederwinning op het bouwland geïntensiveerd.

Overigens staat de veehouderij hier op een behoorlijk peil. Moderne methoden van weidebouw vinden hier ingang. Het ruiteren van hooi wordt vrij algemeen toegepast. Ook fokkers van formaat komen in deze categorie voor, terwijl er een flinke deelname is aan ~~de~~^{het} stamboek

Merkwaardig is, dat grasdrogerijen, melkcontrôleverenigingen, verenigingen voor kunstmatige inseminatie, enz., opgericht zijn door bouwboeren en de gemengde boeren, terwijl naderhand ook veehouders lid van deze verenigingen zijn geworden. De oudste melkcontrôleverenigingen vindt men op de rand van het Centrale Weidegebied, in de dorpen Middelstum, Winsum en Oldenove. Ook de grasdrogerijen vindt men daar: Zuidhorn, Winsum, Usquert, Ombildendendam en Zuidwolde. Verenigingen voor K.I. vindt men te Winsum, Onderdendam en Usquert. Telkens vinden we hetzelfde: de initiatieven voor de toepassing van nieuwe werkmethodes in de veehouderij komen van de bouwboeren en de gemengde boeren, waarna ook langzamerhand meer veehouders toetreden. Waar het hier echter veehouderijaangelegenheden betreft, zouden we dergelijke verenigingen in de eerste plaats hebben verwacht in de meer in het midden van het Centrale Weidegebied gelegen dorpen Aduard, Sauwerd, Adorp of Hoogkerk. Daar werden dergelijke initiatieven echter niet geboren. Wij moeten constateren, dat de stoot voor de verheffing van de veehouderij in het Centrale Weidegebied komt van de zijde van de akkerbouw. Bij de T.B.C.-bestrijding bij rundvee waren de akkerbouwgebieden bij de verplichtstelling al grotendeels vrijwillig vrijgemaakt, terwijl bij de veehouders het reactiepercentage nog zeer

hoog was. Ook het verloop van de bestrijding was in de akkerbouwgebieden veel gunstiger dan in het Centrale Weidegebied.

Het ontwikkelingspeil der veehouders contrasteert sterk met dat der bouwboeren. Bij de landbouworganisaties en bij de coöperaties treft men ze weinig in de besturen aan, behalve bij de Coöperatieve Zuivelfabriek "De Ommelanden". Het sociaal aanzien der veehouders is aanzienlijk lager dan dat der akkerbouwers. Van de Landbouwvoorlichtingsdienst wordt nog weinig geprofiteerd; de moderne weidebouwmethoden vinden zeer traag ingang. Wel werd de indruk verkregen, dat landbouwonderwijs bij de jongere generatie meer en meer ingang vindt. Een groep Friese boeren in deze groep munt uit door een betere bedrijfsvoering. Hetzelfde geldt voor veehouders van bouwboerenafkomst.

In de directe omgeving der stad Groningen hebben de veehouders tot 1941 voor een groot deel van de melkvoorziening van de stad Groningen zorg gedragen. Deze consumptiemelkerij heeft een bedrijfsstijl doen ontwikkelen, welke sterk afwijkt van die der overige veehouderijen. De veehouderij baseerde zich hier vooral op de plas melk. Aan eigen kalverenopfok werd weinig of niet gedaan; de handel nam een zeer belangrijke plaats in. Ook verder wijkt het bedrijfstype af, evenals de mentaliteit der boeren, zoals in de volgende hoofdstukken duidelijk zal worden. Daar het melken bij deze boeren een zeer vooraanstaande plaats inneemt, worden ze in Groningen "koemelker" genoemd.

Het begrip koemelker is echter zeer complex en komt in verschillende betekenissen voor. Volgens het Groninger Woordenboek van K. ter LAAN is een koemelker iemand die zijn melk in de Stad verkoopt. Dit is ook de oorspronkelijke betekenis. Onder Adorp, Aduard en Hoogkerk komt een groep landarbeiders voor, die door het pachten van los land geleidelijk opgeklommen zijn tot veehouder. Hun bedrijfstype, bedrijfsstijl en mentaliteit toont wel overeenkomsten met die

van de koemelker en daarom worden ze ook wel koemelker genoemd.

In de derde plaats wordt het begrip koemelker gebezigd, indien door bouwboeren of de meer ontwikkelde veehouders met een zekere verachting wordt gesproken over onontwikkelde, achterlijke veehouders, die alleen maar verstand hebben van koeien melken en wat handelen en kwanselen met vee, en zich verder nergens om bekommeren. De bedrijfsvoering is vaak, - niet altijd - ouderwets. Door de standsorganisaties is deze groep moeilijk te benaderen. Dikwijls treft men in deze kringen een sterk "veehoudersressentiment" t.o.v. de bouwboeren aan. De mentaliteit van deze groep komt bij de beschrijving der koemelkers wel naar voren en zal hier niet nader uitgewerkt worden. Met de melkleverantie aan de Stad hebben ze echter veelal niets uitstaande gehad. Daar men bij hen een soortgelijke mentaliteit ontdekte als bij de echte koemelkers, werden ze er mee over één kam geschoren.

In deze scriptie hebben we ons aan de oorspronkelijke betekenis van het woord koemelker gehouden, en bedoelen er derhalve consumptiemelkers mee, die de geproduceerde melk of zelf in de stad Groningen sleten of de melk aan een slijter verkochten.

In 1940 woonden er rondom Groningen rond 300 koemelkers. In 1941 werd het melkstandaardisatiebesluit van kracht, waardoor de rechtstreekse consumptiemelkerij was verdwenen. Men had te kiezen, of veehouder of slijter te worden. Alle geproduceerde melk werd sindsdien aan de zuivelfabriek geleverd, waardoor er thans alleen historische verschillen tussen de koemelkers en de overige veehouders bestaan.

Het hoofdprobleem van de scriptie is derhalve of en in hoeverre de bedrijfsstijl en de levensstijl zich hebben aangepast aan die, welke voor de Groninger veehouder als normaal is te beschouwen. Voorts zal worden getracht de knelpunten welke een verbetering in de weg staan, op te sporen.

Voor de bestudering van de koemelkers werd een enquête

gehouden onder 60 koemelkers met een bedrijfsgrootte van meer dan 5 ha. Daarnaast werden op ruime schaal interviews afgenomen van leidende personen, welke nauw met de koemelkers zijn betrokken en van wie verwacht mocht worden, dat ze deze groep goed kennen.

Via de Plaatselijke Bureauhouder en de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst werden de adressen van alle voor de enquête in aanmerking komende koemelkers verkregen. Door ons werden er 60 namen geheel willekeurig uitgekozen. Echter zo, dat aan de geografische verspreiding zo goed mogelijk werd voldaan.

De medewerking aan de enquête was goed te noemen; ook de bereidheid van de boeren om de gestelde vragen te beantwoorden was goed. Slechts in één geval werd van het enqueteren afgezien, omdat de betreffende koemelker debiel bleek te zijn. Enkele topfiguren, wie de lijst van geenqueteerde boeren werd getoond, vonden dat 40-45 geenqueteerden echte koemelkers waren; de overigen waren volgens hen geen echte koemelkers, hoewel ze aan de gestelde definitie voldeden. Deze maakten bij het enqueteren juist de beste indruk. Wel een bewijs dat het begrip koemelker los wordt gemaakt van een bepaald veehoudersbedrijfstype en gebonden wordt aan een bepaalde mentaliteit. Vele van de in deze scriptie naar voren gehaalde problemen gelden dan ook in ruimere kring dan uitsluitend de ex-consumptiemelkers.

Andere topfiguren achtten het zeer onwaarschijnlijk, dat, gezien de mentaliteit, alle vragen "naar waarheid" zouden zijn beantwoord. In enkele gevallen werd inderdaad deze indruk verkregen. Ook moest wel eens enig ijs worden gebroken om achter de waarheid te komen. Dit maakte het enqueteren tot een interessante, doch langdurige bezigheid.

GRONINGEN.

Voor 1825 was de Provincie Groningen een belangrijke zuivelprovincie. Door een complex van oorzaken, onder meer de veepest-epidemieën en de grotere welstand en sociaal aanzien der akkerbouwers in de nieuwe zeekeleipolders, welke ten voorbeeld werden gesteld, werd de provincie grotendeels in de richting van de akkerbouw gedreven. (HOFSTEE, 5 en 6). Tegenwoordig ziet men dan ook akkerbouw op gronden, die beter voor veehouderij zouden kunnen dienen (HOFSTEE, 6 en MINDERHOUD, 14), vooral aan de randen van het Centrale Weidegebied en in het gebied tussen Winsum, Warffum, Middelstum, Ten Boer en Bedum..

De stad Groningen had zich door het Stapelrecht tot een vrij belangrijke botermarkt ontwikkeld. Via Harlingen werd de boter vooral op Engeland verhandeld. (BOEKEL, 2).

De veeteelt stond in Groningen echter grotendeels in het teken van de vetweideerij; gefokt werd alleen voor de aanvulling van de eigen veestapel en voor de verkoop naar elders. Melkwinning kwam pas op de tweede of derde plaats. Reeds op 3- of 4-jarige leeftijd werd het melkvee van de hand gedaan. (MINDERHOUD, 14). De melk werd op de boerderij grotendeels gekarnd, waarbij de karnemelk naar het jo vee en de varkens ging. De boter werd door de boerin in korven aan jukken naar de stad gedragen, waar de boter aan de deur werd verkocht of op de markt afgeleverd. De consumptiemelk betrok de Stad van boe uit de directe omgeving. (In 1840 had Groningen ongeveer 25.000 inwoners)..

De Groninger boter was van slechte kwaliteit. RINKES BORGER (15) maakt melding van vervalsingen van de Groninger boter met Westfaalse zeer minderwaardige boter van hoogrode tot vuilwitte kleur, welke naar Friesland werd verkocht, en daar op de Leeuwarder markt samen met Friese boter onder de naam van Friese boter naar

Engeland verkocht. Een Engelse klacht over de "Friese" boter luidde als volgt:

"Onze klachten zijn, dat maar al te dikwijls in de huiken en in het midden der vaten oude en verkarnde boter, smeer en zelfs vet van nog mindere waarde gevonden wordt, klaarblijkelijk er zo ingelegd om de koper te bedriegen. enz."(CROESEN, 4)

In 1871 werd door het Genootschap van Nijverheid reeds over de wenselijkheid van het oprichten van zuivelfabrieken gesproken, doch door de verdere inkrumping van de veehouderij door de hoge graan- en cartonprijzen in de jaren na 1870, daalde de behoefte hieraan. In 1888 werden de eerste zuivelfabriekjes opgericht, wat een grote verbetering gaf, alhoewel er aanvankelijk nog klachten over de boter bleven, vooral door vermenging met margarine (MINDERHOUD, 14). In 1900 werd de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in de Provincie Groningen opgericht. De door deze Bond ingestelde boterkeuringen en kaaskeuringen an andere contrôles hebben zeer heilzaam gewerkt. Omstreeks 1900 was de zuivelbereiding reeds geheel van de boerderij naar de zuivelfabriek verplaatst. Op de bedrijven werd de vetweiderij voor een groot deel vervangen door melkveehouderij. Daar de Groninger weiden doorgaans van goede kwaliteit zijn, was de basis geschapen voor een bloeiende veehouderij

Geheel anders ontwikkelde zich de toestand in de directe omgeving der stad Groningen. In 1840 bestond reeds een vorm van melkvoorziening, waarbij een groot deel der geproduceerde melk door de boeren in de stad werd uitgevent. Dikwijls kwam de combinatie koemelker - kweker voor. Vooral in de omgeving van de Tuinbouwstraat - Moesstraat in het Noorden der Stad beschikte men over een goede zavelgrond, die zich voor tuinbouw uitstekend leende. Verder op de diluviale zandgronden langs de Heereweg tussen Groningen en Haren. Door woningbouw zijn deze tuinbouwgebieden thans grotendeels verloren gegaan.

's Morgens om 3-4 uur stond de koemelker op, in enkele gevallen zelfs om 2 uur, om de koeien te melken. Hiervoor moest men dikwijls meer dan een uur rijden, doordat men op grote afstand los land had gepacht. Om 7 uur begon dan de slijterij; de melk werd op bokkekarren geladen en langs de straat uitgevent. Na afloop verzamelden de koemelkers zich in enkele stamcafé's, waarbij iedere wijk zijn eigen trefpunt had. Veelal ging men zich hier te buiten aan alcohol. Thuisgekomen, werd de bokkewagen beladen met groenten, die door de vrouw 's morgens gesneden waren, en 's middags door haar werden uitgevent. In vele gevallen werd na het middagmelken de melk nog eens uitgevent. De melkers gingen 's avonds tussen 6 en 8 uur naar bed, om de volgende morgen weer op tijd present te zijn. De Zondag verschilde niet van de overige dagen, de melk werd evengoed gevent.

Omstreeks 1890 vestigden zich in de Stad weliswaar enige particuliere zuivelfabriekjes, doch veel betekenis hadden ze niet. Ze legden zich toe op de bereiding van boter. Ze waren zeer primitief ingericht: van een der fabriekjes is het verhaal bewaard gebleven, dat men in het koude jaargetijde een roggebrood in de melk hing om het zuringsproces te bespoedigen. De boter ging naar de Groninger markt, de karnemelk werd langs de straat verkocht. Ook de melkoverschotten der koemelkers werden gekarnd, waarbij de eindproducten dezelfde weg gingen. Een gelukkige omstandigheid zowel voor de fabriekjes als voor de boer was, dat de Groninger bevolking ^{steeds} steeds prijs stelde op dunne karnemelk. Daar kon men voor zorgen: de pomp leverde goedkoop water. Dikwijls bezigden de boeren echter ook gewoon slo water. Met de consumptiemelk ging het trouwens soortgelijk: op het oog nogal vette melk werd met water verdund, waarbij men zover ging, dat de klanten nog juist niet wegliepen. Omstreeks 1900 kwamen melkinrichtingen in gebruik, die zich aan dezelfde praktijken schuldig maakten, en het met de hygiëne niet nauw namen. Met de landelijke bepaling dat consumptiemelk onverdund moest zijn, en een minimum

vetgehalte van 2.80 % moest bezitten, werd het dus niet nauw genomen. Contrôle hierop was er nagenoeg niet. (Wegens gebrek aan literatuur: MONDELING VERSTREKTE GEGEVENS).

Aan de vraagstukken t.a.v. de melkvoorziening en de melkverkoop rondom de stad Groningen is dus nauwelijks aandacht besteed. Pas in het begin der 20-ste eeuw, toen door de verdieping van de medisch-hygiënische inzichten duidelijk werd, dat aan het gebruik van ondeugdelijke melk gevaren voor de gezondheid verbonden kunnen zijn, begonnen de gebreken in de melkvoorziening de aandacht te trekken.

In 1905 ging de Stad een onderzoek instellen naar de kwaliteit van de geleverde consumptiemelk. Op grote schaal werden monsters getrokken van de aan de consument afgeleverde melk. De resultaten waren allerbedroevendst. Aan het licht kwam, hoe algemeen de melkvervalsing geworden was: van de 171 getrokken monsters bleken 131 zeer duidelijk vervalst door verdunning met water. De overige 40 monsters konden aan zeer matige eisen voldoen, alhoewel de onvervalstheid niet steeds vast stond. Er werden monsters aangetroffen met een vetgehalte van 1.45% vet. Ook ernstige vervuiling kwam voor (JAARVERSLAG Gezondheidsdienst 1906). Dit was voor de gemeente Groningen een reden om een Gemeentelijke Keuringsdienst in het leven te roepen, welke in 1908 haar werkzaamheden kon beginnen. Hoewel het aanvankelijk processen-verbaal regende, werd toch geleidelijk de toestand beter. In 1909 werd een commissie ingesteld voor hygiënische winning en distributie van melk. In het verslag van deze commissie worden de stalrichtingen der koemelkers zo slecht mogelijk genoemd: onvoldoende ruimte, gebrek aan licht en lucht, vuil, terwijl men doorgaans over slecht water de beschikking heeft. In 1911 werd nagaan, of de oprichting van enkele modelstallen verbetering zou kunnen brengen. Het advies luidde echter, dat deze te duur zouden produceren en daardoor geen gunstige invloed op de volksgezondheid

uit zouden kunnen oefenen. Hierbij dient opgemerkt te worden, dat de Groninger bevolking kwaliteitsmelk steeds veel te weinig op prijs heeft gesteld. Een koemelker, die aan hygiënische melkwinning ging doen en daarom een prijsverhoging moest doorvoeren, zag onherroepelijk zijn melkomet dalen. Zelfs tegen het Stads- en Academisch Ziekenhuis rezen klachten wegens het betrekken van slechte melk om maar goedkoop te kunnen. Bij een trekking van twee monsters bij dit Ziekenhuis in 1908 bleek het ene te zijn afgeroomd en het andere besmet te zijn door een aan een uierziekte lijdende koe. Het algemene standpunt was, dat als de melk eerst gekookt werd, er geen gevaar te duchten viel. (JAARVERSLAG Gezondheidsdienst 1908). Volgens officiële zegslieden is er dan ook nergens in Nederland zo weinig aan de consumptiemelk verdiend als in Groningen. Een beeld hiervan geven de prijzen van de consumptiemelk in Februari 1924:

Amsterdam . . .	12.-.13 ct.	Rotterdam	11 - 12 ct
Haarlem	12 ct.	Maastricht	11 ct.
Eindhoven . . .	9 ct.	Groningen	9 ct.

(Cijfers archief Prov. Keuringsdienst v. Ware

Het jaarverslag van de Gemeentelijke Keuringsdienst van 1910 noemde 8% van de winkelmelk ondeugdelijk en 7% van de openbareweg-melk. Het gemiddelde vetgehalte was toen gestegen tot 3.188%. De stad Groningen had toen inmiddels als enigste in den lande de minimum-eisen vastgesteld op 3% vetgehalte. Verreweg de grootste hoeveelheid consumptiemelk kwam van de koemelkers, het overige deel werd geleverd door een 5-tal melkinrichtingen: D. van Hoorn, Renken, "De Nijverheid", "Stad en Lande" en "de Vredewold".

De Gemeentelijke Keuringsdienst kon alleen maar maatregelen treffen binnen de gemeente Groningen. Dit gaf aanleiding tot moeilijkheden, daar vele koemelkers, die met vervalste melk werden aangetroffen, verklaarden de melk ten verkoop aangeboden te hebben voor een koemelker buiten de gemeente, niet wetende dat deze vervalst was. Op deze wijze trachtte men de bewijslast ingewikkeld te maken. Daarom werd in 1917 de Gemeentelijke Keuringsdienst opgeheven en de Provinci-

ale Keuringsdienst in Levensmiddelen en andere Waren in het leven geroepen. Bij de in werking treding van de Warenwet in 1919 werden deze Provinciale Keuringsdiensten als keuringsgebied erkend. In 1922 werd de Dienst omgezet in de Provinciale Keuringsdienst van Waren.

In 1932 verscheen het Rapport: "de Melkvoorziening van de Stad Groningen en haar verbetering" van G.KAPSENBERG (12). De Stad (met toen 107.000 inwoners) had een melkverbruik van 50.000 liter per dag. Een drietal melkinrichtingen verzorgden toen 20% van de melkbehoefte, of 10.000 liter. Deze hadden 74 slijters in dienst. De overige 80% of 40.000 liter was boerenmelk. $\frac{2}{3}$ deel der consumptiemelk werd binnen de grenzen der gemeente Groningen geproduceerd; het overige deel door de randgemeenten van Groningen. In de gemeente Groningen woonden 140 koemelkers, waarvan er 69 koemelker-slijter waren; de overige 71 koemelkers, leverden de melk aan 122 slijters. Buiten de gemeente Groningen woonden 52 koemelkers-slijters, terwijl voorts nog 21 slijters van buiten de gemeente melk betrokken. 121 koemelkersslijters en 143 slijters distribueerden dus de boerenmelk. De melklopen waren dus gemiddeld 150 liter groot, wat door het rapport een grote versnippering werd genoemd. Echter was de melkloop van de slijters in dienst van de melkinrichtingen slechts 125 liter groot. De samenstelling der melk werd deugdelijk genoemd: door processen-verbaal was deze op peil gehouden. De staat en infectiositeit daarentegen ongunstig. De melkwinning geschiedde zeer onhygiënisch, terwijl bij 168 melkverkopers een melklokaal ontbrak. Veelvuldig werd bij het vee mastitis, besmettelijk verwerpen en uiertuberculose geconstateerd. Als lichtpunten werden genoemd het ontbreken van melk over lange afstanden aangevoerd, de snelheid waarmee de melk de consument bereikte en de aanwezigheid van waterleiding op veel koemelkersbedrijven. Er werd gepleit voor een centraal ontvangstation van de boerenmelk en een ventverbod op Zondag.

Wat in het Rapport KAPSENBERG opvalt is in de eerste plaats het grote aandeel van de gemeente Groningen in de consumptiemelkproductie, ondanks de geringe oppervlakte cultuurgrond, waarover deze gemeente de beschikking had. De oorzaak hiervan is, dat veel koemelkers wel in of nabij de Stad woonden, doch hun land haddergepacht buiten de gemeente. Het was voor hen aantrekkelijker in de Stad te wonen, daar de melk daar toch heen moest. Doordat men van te voren nooit wist, waar men land zou pachten, en bovendien het gepachte losse land dikwijls rondom de Stad verspreid lag, was de Stad altijd de centrale plaats. Na 1922 is het aandeel der Stad geslonken, doordat enerzijds door stadsuitbreiding cultuurgrond verloren ging, en anderzijds meer melk benodigd was.

In de tweede plaats valt in het Rapport-KAPSENBERG op het geringe percentage consumptiemelk dat van melkinrichtingen betrokken werd. In Groningen heeft altijd een vrees voor melkinrichtingen bestaan, en werd steeds de voorkeur gegeven aan boerenmelk. Deze vrees was nog versterkt door een typhus-epidemie in 1923 door een melkinrichting veroorzaakt. De betreffende melkinrichting had melkflessen gespoeld in door typhusbacillen besmet kanaalwater. 287 gezinnen werden door de epidemie getroffen. In 1924 brak wederom een typhusepidemie uit, eveneens door een melkinrichting veroorzaakt. Juist in die tijd veroorzaakte de landbouwerisis een scherpe melk-prijzdaling bij de industriemelkers, waardoor de belangstelling voor de consumptiemelk sterk toenam. Velen begonnen met het slijten der melk in de Stad. Door onderbieding van 1 à 2 cent per liter drongen ze zich er langzamerhand tussen, vooral ten koste van de melkinrichtingen. Zelfs tegenwoordig valt in Groningen nog een antipathie tegen flessenmelk te bespeuren.

De boeren die de melk aan de melkinrichtingen leverden, hadden even goed als de koemelker-slijters en de koemelkers die de melk aan de slijters verkochten, te zorgen voor een constante hoeveelheid. Zo eiste de melkinrichting "De Nijverheid" bijv. dat in

het najaar en in de winter minstens 70% van de voorzomer-hoeveelheid geleverd moest worden.

In April 1935 werd het melkventverbod op Zondag door de Groninger Gemeenteraad goedgekeurd.

Op 11 November 1940 werd het melkstandaardisatiebesluit van kracht. Alle geproduceerde melk moest aan een zuivelfabriek of melkinrichting geleverd worden. De consumptiemelk werd teruggebracht op een vetgehalte van 2.50%. Daarmee was aan de melkvoorziening door de koemelkers een einde gekomen, en werden zij ook industriemelker. De melkslijters was het verboden melkvee te houden, zodat de koemelker-slijters voor de keuze kwamen te staan, of slijter of veehouder te worden. Door de onzekerheid t.a.v. de voedselpositie in de oorlog kozen de meesten voor het veehoudersberoep. Dit besluit wordt thans door verschillende koemelkers betreurd, wegens de betere sociale positie van de slijter als werknemer dan de kleine zelfstandige veehouder.

Na de bevrijding werd bij een wet van 5 April 1946 het standaardisatiebesluit van consumptiemelk gehandhaafd. Deze wet is thans nog van kracht. Bij verschillende koemelkers leeft echter een sterk verlangen om weer met melkslijten te mogen beginnen.

Tegenwoordig verzorgen een viertal melkinrichtingen de consumptiemelkvoorziening van de stad Groningen, en wel "De Nieuwe Groninger Melkinrichting" van Hofman en Wassenaar, de melkinrichting "De Volharding", een melkinrichting van de "D.O.M.O." en een van de "Lijempf".

Doordat de grote Groninger zuivelindustrieën als de Coöperatieve zuivelfabriek "De Ommelanden" en de Coöperatieve Zuivelfabriek te Bedum en de beide fabrieken van de "Lijempf" te Brittil en Winsum na de oorlog door hun productie voor de export in staat waren betere prijzen uit te betalen dan de Groninger consumptiemelkinrichtingen ontstond er in Groningen een tekort aan consumptiemelk. Op het ogenblik moeten dan ook grote hoeveelheden consumptiemelk velders aangevoerd worden, vooral uit Franke

III. H E T G R O N D G E B R U I K .

In de directe nabijheid van een grote stad zou men in de eerste plaats tuinbouw verwachten. Rondom Groningen is dat evenwel niet het geval. Wel is reeds gewezen op het tuinbouwgebied in het Noorden der Stad, waar vroeger de combinatie koemelker-kweker voorkwam; ten behoeve van de woningbouw is dit tuinbouwgebied thans verdwenen. Binnen de gemeentegrens van Groningen komt alleen tuinbouw van zeer geringe omvang voor op de diluviale zandrug tussen Groningen en Haren, de Noordelijke uitloper van de Hondsrug. Door bebouwing is ook dit tuinbouwgebied aan het verdwijnen.

Wel vindt men tuinbouwgebieden van grotere omvang op de veenkoloniale dalgronden onder Hoogezand-Sappemeer (fijnere koolsoorten en groenten), op de laagveengronden onder Paterswolde (aardbelegroenten), en voorts onder Loppersum, Zandweer en Uithuizen op zavelgronden. Op de woudgronden onder Zuidwolde en Bedum vinden we grovere tuinbouw in de vorm van koolteelt.

De gronden in de directe omgeving van Groningen zijn nagenoeg geheel in gebruik als weiland, voor akkerbouw of tuinbouw zijn deze gronden minder geschikt. Ten Noorden en ten Westen van de Stad treft men zware klei aan, die meestal sterk knippig is en daarom vooral voor veehouderij in aanmerking komt. Ten Zuiden der Stad vindt men behoudens een smalle zandrug laagveengronden, klei op veen en broekgronden. Ten Oosten der Stad vindt men eveneens klei op veen waarbij soms het z.g. roodoornverschijnsel optreedt, terwijl men ook kattenklei aantreft. Doordat de bodemkaart van dit gebied van de Stichting voor Bodemkartering nog in bewerking is, kon hiervan geen gebruik worden gemaakt.

Daar de koemelkers over 6 gemeenten verspreid wonen, en wel in de gemeenten Groningen, Noorddijk, Bedum, Adorp, Hoogkerk en Haren, en in alle gemeenten onder de landbouwende bevolking een kleine minderheid vormen, behalve in de gemeente Groningen en in

mindere mate ook voordruk is voor ons alleen de landbouwstatistiek over de gemeente Groningen van belang.

De oppervlakte cultuurgrond bij de Groninger landbouwende bevolking in gebruik (valt dus niet samen met de oppervlakte binnen deze gemeente door het pachten van land buiten de gemeente), was als volgt verdeeld:

jaar	bouwland	grasland	kwekerij
1935	46	2003	38
1940	31	1874	32
1945	83	1499	25
1950	29	1489	24
1954	28	1430	23

Bij de 60 geënquêteerden:

24	969	5
----	-----	---

Wat de rechtsvorm van grondgebruik betreft, overheerst zeer sterk de pacht. In de gemeente Groningen:

jaar	opp.cultuurgr.	eigendom	eigenaars	gepacht	pachte
1940	1935	149	24	1786	275
1950	1542	144	22	1298	201

De 60 geënqueteerde koemelkers hadden 998 ha in gebruik, waarvan 889.5 ha gepacht en 108.5 ha eigendom (resp. 89 en 11%). Zuivere eigendom kwam slechts in 3 gevallen voor; in 8 gevallen was het bedrijf gedeeltelijk eigendom. Een veel voorkomende situatie was een eigen huis met bedrijfsgebouwen in of in de directe nabijheid van de Stad en bijgepacht los land her en der verspreid. De grondeigenaren behoren over het algemeen niet tot de kring der boeren doch tot de gesitueerde (vaak aristocratische) Groninger families, die de grond bezitten als geldbeleggingsobject. Er bestaat dan ook meestal geen band tussen de eigenaars en de pachters. Ook enkele Groninger maatschappelijke instellingen en de Stad zelf (door onteigening ten behoeve van de woningbouw) zijn vaak de grondeigenaar.

Voor het pachten van land heeft rondom Groningen altijd al een scherpe concurrentie bestaan. Daardoor waren de pachtprizen zeer hoog. Het land werd meestal voor een of twee jaar verpacht. Voor 1910 vond de verpachting algemeen plaats bij inschrijving met

gesloten brieven. Dit systeem is bij de koemelkers nog zeer goed bekend, en met huivering wordt er aan teruggedacht. Men was nooit zeker hoeveel land men zou krijgen. Men schreef voor veel te veel land in, doch als men te laag ingeschreven had, kon het gebeuren dat men een jaar lang nagenoeg zonder land kwam te zitten. Vooral voor de weinige industriemelkers werd de toestand zeer moeilijk, daar deze minder voor de melk beurden. Bij de koemelkers heerste vrij algemeen de stelregel: wat meer landhuur - wat meer water door de melk. Ook gebeurde het, dat een voor een hoeveelheid land gegadigde koemelker na de inschrijving op "het zweetkamertje" van de notaris werd ontvangen, en hem meegedeeld werd, dat de verhuurder hem het land wettewilde, maar dat hij nog f 5.-- te laag was. De koemelker, die dit maar moest geloven, dus maar bijbieden.

Na 1923 werd het land uitsluitend publiek verpacht. Hierme waren de misstanden allerminst uit de weg geruimd. Bij de verpachtingen, die in café's gehouden werden, ging het dikwijls zeer luidruchtig toe. Door een groot alcoholgebruik werden de gemoederen nog eens extra verhit. Meermalen moest de notaris waarschuwingen laten horen al "Het land wordt niet verkocht heren, maar verpacht!" Dikwijls wisten bepaalde koemelkers na afloop niet, hoeveel land ze gepacht hadden, waar het lag en voor welke prijs. Voor de publieke verpachtingen werden zeer veel onderlinge afspraken gemaakt, doch zelden werden ze nagekomen. Heel veel onderkruiperij kwam voor, waaruit familieveten ontstaan zijn, die nu nog niet zijn bijgelegd. Volgens sommige zeggelieden waren de misstanden een gevolg van de typische koemelkersmentaliteit. Volgens enkele koemelkers echter waren ze een gevolg van nervositeit bij de koemelkers, die een week voor de publieke verpachtingen niet meer konden slapen. Een ding is echter zeker, dat gebrek aan organisatie bij de koemelkers, om de misstanden tegen te gaan, een belangrijke rol heeft gespeeld. Tevens miste de koemelker de solidariteit en de karaktervastheid om onderling gemaakte prijsafspraken na te komen.

In 1923 werd in Groningen een afdeling van de Bond van Landpachters en Hypotheekboeren opgericht. Van de zijde der landverpachters en de notarissen werd hier fel tegen gereageerd, omdat men in die tijd hierin slechts een brok communisme zag. Meermalen werd het alternatief gesteld: bedanken - of geen land meer. Een paar koemelkers hebben echter met succes het hoofd er voor gehouden. Van de geënuquêteerden zijn thans 31 (55%) lid van deze Bond.

Daar het land dikwijls voor slechts een jaar werd verpacht, bestond er voor de koemelker geen gelegenheid een bemesting op langere termijn, zoals een fosfaat- en een kalibemesting, toe te dienen. Om het land voor rooibouw te behoeden, was door de verpachter dikwijls als voorwaarde gesteld, dat geen stikstofmeststoffen mochten worden gebruikt. Deze laatste bepaling werd echter veelal door de koemelkers ontdoken door 's nachts chilisalpeter te zaaien.

Bijzonder heilzaam heeft hier in 1937 de pachtwet gewerkt, waardoor de koemelker rechtszekerheid kreeg, en de voorwaarden werden geschapen voor een betere bodemexploitatie.....

De pacht prijzen bedragen thans bij een 6-jarige pachtovereenkomst voor los land f 125.- - f 165.- Voor boerderijen van f 170.- - f 190.-

De bedrijfsgroottes waren in 1946 in de gemeente Groningen als volgt:

grootte	1 - 5 ha	5 - 10	10 - 20	20 - 30	30-40	40
aantal	56	34	54	18	2	-

Van de geënuqueteerde bedrijven waren deze cijfers als volgt:.

14	27	17	2	-
----	----	----	---	---

Daar er 26 geënuqueteerden buiten de gemeente Groningen woonden, en wel verspreid over de gemeenten Noorddijk, Haren Hoogkerk, Aadorp en Bedum, moeten deze aantallen van de geënuqueteerden worden afgetrokken. De frequentieverdeling wordt dan:

11	16	6	1	-
----	----	---	---	---

De frequentieverdeling van de bedrijfsgroottes der geënuqueteerden in

de gemeente Groningen klopt dus goed met de frequentieverdeling van alle bedrijven in deze gemeente. Met de eigendom-pachtverhouding bleek hetzelfde. Wij menen daarom aan te mogen nemen, dat de geënuquëteerde koemelkersbedrijven een goede afschaduwing vormen van alle koemelkersbedrijven.

We kunnen de conclusie trekken, dat de koemelkersbedrijven buiten de gemeente Groningen gemiddeld groter zijn dan binnen de gemeente.

IV. DE BEDRIJFSVOERING.

Voor de oorlog had de consumptiemelker zijn eigen typische van de industriemelkers sterk afwijkende bedrijfsvoering. Ter vergelijking kunnen dienen de veebezettingscijfers van de gemeente Groningen (een typische koemelkersgemeente) en van de gemeente Aduard (een typerende gemeente voor het Centrale Weidegebied) in de jaren 1935 en 1939:

<u>1935</u>	<u>opp.weiland</u>	<u>tot.jongvee</u>	<u>melk-en kalfk. mestvee</u>	<u>Totaal</u>	
Aduard	2654	1540	2835	664	5139
Groningen	2003	576	2762	253	3650
1939:					
Aduard	2691	2036	3374	554	5948
Groningen	1880	720	2839	213	3770

Deze absolute getallen uitgedrukt in aantallen per ha.

1935. Aduard	0.54	1.07	0.25
Groningen	0.28	1.38	0.13
1939 Aduard	0.75	1.25	0.21
Groningen	0.38	1.51	0.11

In de gemeente Aduard kwamen globaal per ha tweemaal zoveel jongvee en mestvee voor dan in de gemeente Groningen, doch de bezetting aan melkvee was er aanzienlijk lager.

De consumptiemelker moest het gehele jaar door aan de klant of aan de slijter een constante hoeveelheid melk afleveren. Had hij een tekort aan melk, dan was hij genoodzaakt melk bij te kopen terwijl eventuele overschotten aan melk of aan een andere koemelker werden verkocht, of aan de fabriek werden geleverd. Deze transacties brachten echter financieel nadeel mee, waarom er voor gezorgd werd, het gehele jaar door een constante hoeveelheid melk te hebben. Dit had tot gevolg dat in de tijd van dalende melkgift, in de nazomer en in de herfst, veel melkrijke dieren werden aangekocht en bijna afgemolken koeien als vetweider van de hand werden gedaan of soms op

het bedrijf zelf werden **vetgemest**.

Daar wegens de betere melkprijs van de consumptiemelk de opfok van kalveren relatief duurder kwam, geraakte allengs de toestand zo, dat aan fokken niet of weinig werd gedaan. De koemelker raakte hierdoor geheel op de handel georiënteerd; de veestapel wisselde over het algemeen snel ^{nieuwe koeien}. De gezondheidstoestand van het vee liet veel te wensen over. Vooral tuberculose kwam veel voor. Veel reagerende koeien uit Friesland en van het Hogeland, waar de boeren zich voor de oorlog reeds vrijwillig van hun reactiedieren ontdeden, werden graag op de Groninger veemarkt gekocht. Deze reageerders zijn doorgaans melkrijke dieren. Zelfs tot in 1950 ging men door met het aankopen van reageerders, waardoor deze zich in dit gebied sterk ophoopten.

Op exterieur en vetgehalte werd weinig gelet; als er maar genoeg melk onder de dieren zat. De echte koemelkerskoeien waren dan ook vaak oude koeien met grote hanguiers, een grote plas melk, een laag vetgehalte en een slecht exterieur. Aan melkcontrole en aan stamboek werd niet gedaan. Men kon veelal alle Nederlandse veeslagen in de koemelkersveestapel aantreffen.

Ook de koemelkersveestapels zijn thans T.B.C.-vrij, dank zij het krachtige ingrijpen t.a.v. de verplichte T.B.C.-bestrijding door de Gezondheidsdienst van Dieren in Groningen, ondanks de tegenwerking van vele koemelkers, en zelfs ^{van} veterinaire zijde. Wel komen nog vrij veel specifiek reagerende dieren voor.

Mocht men uit het grote aantal melkkoeien per ha bij de koemelkers tot een intensief bodengebruik concluderen, dan vergist men zich: het weiland werd over het algemeen slecht verzorgd en weinig en ondoelmatig bemest. De dichte melkveebezetting was mogelijk door de aankoop van zeer veel wintervoer, vooral krachtvoer, aardappelschillen en enorme hoeveelheden pulp. Voor de oorlog boerden een paar koemelkers geheel zonder land: het vee stond winter en zomer op stal en leefde geheel van aangekocht voer. Vandaar de naam

koemelker: het melken van koeien en het verkopen van melk stond op de eerste plaats. Voorts was de handel belangrijk; in de laatste plaats voelde men zich pas boer.

Na de oorlog hebben de veebezettingcijfers zich als volgt ontwikkeld:

1947	opp. weiland	tot.jongvee	melk-en kalfk.	mestvee	Totaal
Aduard:	2540	1908	2279	480	4755
Groningen:	1593	774	1745	204	2649
In 1954:					
Aduard:	2458	1981	2698	561	5335
Groningen:	1430	994	1661	147	2832

Drukken we deze absolute getallen weer uit in aantallen per ha:

jaar	plaats	jongvee per ha.	melk-en kalfk/ha	mestvee/ha
1947	Aduard	0.79	0.90	0.19
	Groningen	0.49	1.09	0.13
1954	Aduard	0.81	1.09	0.23
	Groningen	0.69	1.16	0.10

Zowel in de gemeente Groningen als in Aduard zien we een intensivering van de veebezetting, doch de structuur der veebezetting toont nog aanzienlijke verschillen, die echter sinds 1947 wel kleiner geworden zijn. Door de opheffing van de consumptiemelkerij hebben de koemelkers zich in hun bedrijfsvoering aangepast, welke aanpassing nog maar gedeeltelijk voortgeschreden is. De vetweideerij, welke in de gemeente Aduard niet te verwaarlozen is, heeft in de gemeente Groningen weinig betekenis. De bezetting aan melk- en kalfkoeien is in de gemeente Groningen nog steeds hoger, de jongveebezetting nog lager. De oude consumptiemelkerstraditie in de bedrijfsvoering der koemelkers speelt blijkbaar nog wel een rol.

De 60 geënuquêeerde koemelkers hadden ⁷970 ha weiland 621 stuks jongvee, 1187 stuks melk- en kalfkoeien en 116 stuks mestvee. Per ha: 0.64 stuks jongvee, 1.22 stuks melkvee en 0.12 stuks mestvee. Deze cijfers vertonen wederom een zeer sterke over-

eenkomst met die der gemeente Groningen. Wij aarzelen daarom dan ook niet, alle bij het onderzoek gevonden percentages, te betrekken op de gehele koemelkersgemeenschap. De vetweiderij kwam over het algemeen op de grotere bedrijven voor, waar meer melkerij een extra arbeidskracht noodzakelijk zou maken, welke niet te krijgen was, of zich niet betaald zou maken. Vooral de oudere, meer gezeten koemelkers zonder eigen arbeidskrachten deden aan vetweiderij. Over het algemeen vindt men bij de koemelkers nog relatief veel wintermelk.

De koemelkersbedrijven zijn voor het grootste deel gezinsbedrijven. Bij de geënquêteerden kwamen slechts 9 vaste arbeiders en 9 inwonende knechts voor. Van ouds is men gewend geweest, het zonder vreemd personeel te doen, en met tegenzin gaat men er toe over. De personeelsvoorziening in dit gebied is weliswaar moeilijk; vooral goede melkers zijn moeilijk te verkrijgen, doch van een noodtoestand kan allerminst gesproken worden: slechts in een geval zat een koemelker dringend om een melker verleggen. Wel had men in veel gevallen het werk onvoldoende in de macht, doch men dacht er niet aan om een vreemde arbeidskracht aan te trekken door de grote hoogte van de arbeidslonen. Tegen de loonshoogte had men geen bezwaren. Men was unaniem van mening, dat een melkende landarbeider, welke de boer op f 103.- in de week komt (met inbegrip van sociale lasten), gezien zijn arbeidsprestaties vergeleken met de overige bevolkingsgroepen, niets teveel verdient. Wel was men ook unaniem van mening, dat deze lonen door de boer, gezien de huidige lage melkprijzen, niet betaald kunnen worden. Men redde zich daarom zonder een arbeider. Er worden dan ook lange arbeidsdagen gemaakt: om 4 uur tot 5.30 staat men op, terwijl men 's avonds om 6.15 tot 8.30 klaar is, met weinig verschil tussen Zondagen en werkdagen. Bovendien melken 39% der huisvrouwen regelmatig mee, en nog 21% af en toe. Dit moet in de moderne maatschappij als een ongewenste toestand worden beschouwd. Er was bij vele koemelkers een wrangheid ten opzichte van het werk te bespeuren.

Het is overigens opmerkelijk, hoe weinig de melkmachine bij de koemelker ingang vindt: slechts 7 melkmachines werden aangetroffen. Het melken zit de koemelkers nog te veel in het bloed, slechts in uiterste noodzaak zal hij op de melkmachine overstappen. 5 koemelkers waren tevreden over het gebruik van de melkmachine; 2 waren ontevreden. Bij de boeren, die met de hand molken stond de melkmachine over het algemeen in een slecht gerucht. Voor menige koemelker zou de melkmachine, mits hij de capaciteiten bezit om deze goed te bedienen, een (niet te overschatten) verlichting van het werk kunnen zijn. De oudere koemelkers zullen over te weinig aanpassingsvermogen blijken te beschikken, en zullen de geestelijke eigenschappen missen, om het gebruik van een melkmachine tot een succes te maken.

De bedrijfsvoering der koemelkers is nog grotendeels ouderwets, alhoewel er bij de jongere generatie wel enige vooruitgang te bespeuren is. Laten we dit aantonen aan het al of niet lid zijn van een melkcontrôlevereniging, op een goed geleid veehoudersbedrijf een onmisbaar ding. 27 (45%) waren hiervan lid. Vergelijken we de leeftijdsopbouw van alle koemelkers met die van de leden van een melkcontrôlevereniging, dan geeft dat het volgende beeld:

Geboren	1880-1890	1890-1900	1900-1910	1910-1920	1920-1930
Aantal	4	17	17	19	3
lid contrôle ver.	1	4	7	13	2
Percentages	25	24	41	74	67

Duidelijk blijkt, dat de leden van de melkcontrôleverenigingen meer te vinden zijn onder de jongere, dan onder de oudere koemelkers. Hoewel verschillende leden de melkcontrôle wel duur vonden, was men toch ~~allem~~ ^{wel} overtuigd van het belang van een melkcontrôlevereniging. Van de niet-leden waren de hoofdbezwaren tegen de melkcontrôleverenigingen de volgende: te duur (13 x), te oud om er nog mee te beginnen (6 x), te veel zwendel (4 x), al te veel geschrijf in de we-

reld (2 x), wil het vetgenante liever niet weten want een goede koe zou wel eens een slechte kunnen blijken te zijn. (1 x). 5 koemelkers waren geen lid omdat door veel handel hun veebeslag te snel wisselde. 13% der koemelkers is thans lid van een rundveestamboek. 63% heeft een zwartbont veebeslag, 2% een zwartblaar beslag en 35% nog een gemengd veebeslag. 22% van de koemelkers doet aan kunstmatige inseminatie.

Wat de winning van wintervoer betreft, worden nagenoeg alleen de van ouds beproefde, ouderwetse methodes toegepast. Van de 56 koemelkers, die gras inkuilden, bezigden alle 56 de warme Friese methode. Een koemelker was begonnen met de voordroogmethode. Verschillende koemelkers hadden andere methodes van inkuilen beproefd, doch waren weer op de warme Friese methode overgestapt. Slechts 3% der koemelkers liet gras drogen. Het hooien geschiedt nagenoeg geheel op de oude wijze: slechts 5 koemelkers (8%) maakten gebruik van hooiruiteren. Het arbeidsprobleem en de hoge kosten werden voortdurend als bezwaar aangevoerd tegen nieuwere methodes.

De bodembemesting is over het algemeen nog weinig intensief en weinig rationeel, zoals de volgende cijfers aantonen:

stikstof		fosfor		kali	
kg per ha	aantal	kg per ha	aantal	kg per ha	aantal
0	2	0	14	0	29
50-250	19	50-150	18	50-150	14
300-500	32	200-350	22	200-300	5
550-900	7	400-550	6	300-450	2

(De kunstmestgiften zijn niet gesplitst naar de soorten in verband met de verschillende gehalten; de daardoor ontstane fout werd verwaarloosd.) Op het land van één koemelker was nog nooit kunstmest gestrooid. Het land stond er echter niet slecht voor. Van de 14 koemelkers, die geen fosfaat strooiden, waren er maar 4, die dit deden op grond van de resultaten van een grondonderzoek; de overige 10 vonden fosfaat te duur of achtten een fosfaatbemesting niet nodig als er maar stalmest werd gestrooid. 8 koemelkers (13%) verkochten

hun stalmest,

6 (10 %) een deel ervan. 30 koemelkers (50%) hadden wel eens aan grondonderzoek gedaan, ongeveer de helft door "Grouw", de andere helft door het Bedrijfslaboratorium voor Grond- en Gewasonderzoek te Groningen. 27 koemelkers (45%) waren van mening, dat grondonderzoek voor hun bedrijf wel van belang was; de overigen (55%) vonden het grondonderzoek weggegooid geld, of hadden geen mening. De indruk werd verkregen, dat in weinig gevallen de bemesting ook werkelijk op de resultaten van het grondonderzoek was gebaseerd.

Zeer opvallend is het geringe gebruik, dat de koemelkers van de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst maken. 82% (50) hadden er nooit of sporadisch contact mee. 29 (48%) wisten zelfs de naam van de rayonassistent niet te noemen. Van de 10 koemelkers (17%), die wel contact met de Voorlichtingsdienst hadden, waren er 6 overtuigd van het nut van dit contact. Het enigste wat bij deze 6 opvalt, is dat zij alle na 1905 geboren zijn. Van alle koemelkers waren er 49 (82%) van mening, dat contact met de Voorlichtingsdienst voor hun bedrijf geen nut zou hebben, 5 hadden geen uitgesproken mening. Het is niet mogelijk, de bonte staalkaart van meningen over de Landbouwvoorlichtingsdienst hier weer te geven, doch de voornaamste en meest voorkomende bezwaren waren: een ander kan mij niet veel meer leren, het is toch maar theorie, we weten toch al wel wat ze te vertellen hebben, er lopen al teveel ambtenaren over mijn erf. etc., etc.

Voorshands moeten de kansen voor de Landbouwvoorlichtingsdienst in dit gebied als ongunstig beschouwd worden, alhoewel er voor de Voorlichtingsdienst een grote taak zou liggen. Vooral in de veevoedingssector is vermoedelijk nog veel te rationaliseren. Veel hoort men de klacht, dat de pulp, welke in zeer grote hoeveelheden vervoederd wordt, lang zo goed niet is als voor de oorlog. De oorzaak is gelegen in de onjuiste koolhydraat-eiwitverhouding voor melkvee door te grote pulpaankopen en een te geringe hoeveelheid eiwit door de hoge krachtvoerprijzen. Voor de oorlog waren een kg. krachtvoer en een kg. consumptiemelk ongeveer gelijk in prijs, en wer-

den of zeer grote hoeveelheden krachtvoer verveeters. De krachtvoeraankopen vormden de eiwitbron; het weiland was voor het vee "de verblijfplaats in de zomer" en werd extensief benut. Tegenwoordig is de prijs van een kg krachtvoer gelijk aan de prijs van 2 kg melk, en daar schuilt voor deze bedrijven een belangrijk knelpunt. Het zou daarom voor deze bedrijven van zeer veel belang zijn indien een grote hoeveelheid eiwitrijk ruwvoer in het bedrijf gewonnen zou kunnen worden, doch deze intensivering van het grondgebruik is, zoals we reeds gezien hebben, nog maar zeer beperkt voortgeschreden. De voorwaarden voor een betere bedrijfsvoering zijn voornamelijk ongunstig: het gehele cultuurpatroon van de koemelker is nog van dien aard, dat op korte termijn geen belangrijke verbetering is te verwachten. De geestesstructuur is nog niet die van de moderne mens, die zich bewust is van zijn plaats in de maatschappij, zich er een integrerend deel van voelt, die rationeel handelt, en ook niet anders kan doen. De koemelker neemt stelling in tegenover de maatschappij, hij moet zich ertegen verdedigen, hij heeft een minderwaardigheidscomplex. Door wat hem in het verleden is overkomen en ook door de vele handel is hij wantrouwig. Hij probeert zelf winst te maken ten koste van anderen en hij verwacht, dat anderen dat willen doen ten koste van hem. (Later zullen wij nog nader op de geestesstructuur van de koemelker ingaan.) Hij begrijpt dan ook niet, dat een assistent van de Voorlichtingsdienst geheel belangeloos bij hem komt, om hem van goede raad te dienen. Het komt voor, dat na een bezoek van de rayonassistent, waarbij hij velerlei advies heeft gegeven, hem de vraag wordt gesteld: "Wat kwam U hier nu eigenlijk doen, wat was Uw bedoeling?" of "Voor welke firma komt U?".

Van de uitwendige factoren, welke een betere bedrijfsvoering in de weg staan, willen we de volgende noemen:

1. De zeer verspreide ligging der grond. Eerder is er reeds op gewezen, dat de meeste koemelkers verspreid liggend los land pachtten rondom de Stad Groningen, binnen een straal van ongeveer 8 km, terwijl ze zelf in of vlak buiten Groningen wonen. Door de invoering van de

pachtwet is deze toestand thans gelixere. Een grootscheepse herverdeling der grond, gepaard gaande met een verplaatsing van koemelkersbedrijven uit de Stad naar een ten opzichte van het land geschikte plaats zou zeer gewenst zijn. Op het ogenblik stuit de bedrijfsuitoefening binnen de bebouwde kom van Groningen door allerlei bepalingen op vele moeilijkheden. De stad Groningen zou in staat gesteld zijn, een paar koemelkersbuurten te saneren en te bestemmen voor moderne woningbouw.

2. Door de uitbreiding van de stedelijke agglomeratie van Groningen zien vele koemelkers op langere of kortere termijn zich in hun bestaan bedreigd, door onteigening van de grond. Dit geeft een gevoel van onzekerheid en werkt een goede bedrijfsvoering niet in de hand. In dit verband moet worden opgemerkt, dat het door vele koemelkers als een onrechtvaardigheid beschouwd wordt, dat zij als pachter bij het verlies van hun kostwinning door onteigening van de grond, op geen enkele wijze aanspraak kunnen maken op schadeloosstelling; dit in tegenstelling tot andere groepen der bevolking. Het zou de moeite waard zijn, dit probleem eens nader te bestuderen.

3. De moeilijkheden in de arbeidsvoorziening zullen een belemmering vormen voor een betere bedrijfsvoering, daar moderne arbeidsmethoden veelal meer arbeid vragen. De koemelker is echter gauw geneigd hier een dooddouner van te maken. Dikwijls moet de rayonassistent dan ook de opmerking horen: "Joe kinn't hail mooi zeggen, mijnheer, maar ik mout 't aalmaal moar doun!" Dat de meerdere arbeidskosten resulteren in meer en beter voer, dringt onvoldoende tot de koemelker door: de eerste uitgaaf is voor hem doorslaggevend.

4. Daar de bedrijfsgrootte vroeger nogal wisselde, doordat niet vaststond, hoeveel land men bij de publieke verpachtingen zou weten te bemachtigen, hadden de veestallen vaak een semi-permanent karakter; had men veel land gepacht, en dus meer vee dan stalruimte, dan werd gauw een houten of asbest platen loods opgetrokken, waarin het vee werd gestald. Op het ogenblik zijn de veestallen nog dikwijls erg pri

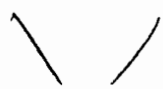
mitief ingericht, wat een goede veeverzorging met een goede kalmte.

Van de niet-uitwendige factoren willen we behalve de nog in ander verband te bespreken en reeds besproken factoren, in het kader van dit hoofdstuk nog noemen de handel. We hebben reeds beschreven, hoe voor de oorlog de handel een uiterst belangrijke rol in de consumptiemelkersbedrijfsvoering speelde.

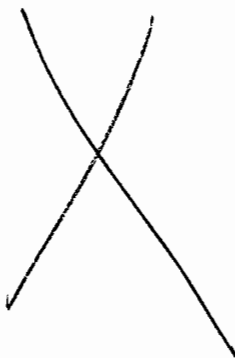
De laatste jaren neemt het boerenbezoek aan de Groninger veemarkt sterk af. De handel is nagenoeg geheel in handen van veehandelaren gekomen. Een boer die zelf een koe koopt op de markt is een zeer ongewone verschijning geworden. Meestal wordt hij genooierd: "Hm, daar staat ook 'n boer mit 'n koe!", of enkele kooplui die hier op azen, trachten hem de koe voor een niet te hoge prijs afhandig te maken. Ook het gewone marktbezoek door boeren, om met de prijzen op de hoogte te blijven, neemt af. De veehandel wordt dan ook meer en meer commissiewerk.

De koemelkers daarentegen zijn nog erkende verschijningen op de markt, die daar geen Dinsdag zullen ontbreken. De Dinsdag is voor hen de Zondag. Ze kennen alle handelaren, en behartigen de handel nog geheel zelf. De verkoop van vee gebeurt nog wel eens aan huis aan een handelaar, doch de aankoop geschiedt op de markt, zonder tussenkomst van een handelaar. Een koemelker, die de handel zelf niet verricht, mist zelfs een flink stuk sociaal aanzien, hij mist het effect. De café's bij de markt vormen het grote trefpunt. Vroeger kwam hier veel alcoholmisbruik voor, doch dit neemt de laatste tijd af. De koemelkers zijn altijd nog ~~altijd~~ ~~sterk~~ ~~gewetst~~ ~~in~~ het verzwijgen van gebreken.

Alhoewel de fokkerij reeds meer in ere gekomen is, zoals we eerder reeds aantoonde, neemt de handel bij vele koemelkers toch nog een grote plaats in. Bij de enquête achtten weliswaar 75% der koemelkers (45) het beter om eigen kalveren op te fokken, dan om melkvee aan te kopen, doch het handelen zit hen nog te veel in het bloed, om het te laten.

Dit vormt een belemmering voor een goede veehouderij: 21 veebeslagen (35%) vormden een samenraapsel uit de diverse Nederlandse vee-slagen, echte handelsstallen. De koemelker koopt nog steeds liever een goedkope koe dan een goede koe. Hierbij dient opgemerkt te worden, dat in Groningen, in tegenstelling tot Leeuwarden, zeer weinig goedsoortig melkvee aan de markt komt. De handel neemt in de gehele bedrijfsvoering nog een relatief te grote plaats in. Het is voor de koemelker nog steeds belangrijker, de producten van het bedrijf duur te verkopen, dan om veel van een product met een prima kwaliteit te produceren.

Wij hebben ons bij het onderzoek beperkt tot de zuivelcoöperatie en de coöperatieve aankoop van bedrijfsbenodigdheden.

Waren in de Provincie Groningen tussen 1880 en 1900 reeds vele coöperatieve zuivelfabrieken tot ontwikkeling gekomen, in de directe omgeving van de stad Groningen vlotte de Zuivelcoöperatie niet. De koemelkers hadden er geen belang bij, en ook misten zij de eigenschappen, die nodig zijn, om een waagstuk, zoals de coöperatie in die tijd was, op te zetten.

In 1907 evenwel werd met behulp van kunst en vliegwerk op zeer bescheiden schaal in een gehuurd pand te Groningen ^{de} coöperatieve zuivelinrichting opgericht onder de naam "Stad en Lande". Over de lotgevallen van deze fabriek volgen we grotendeels MINDERHOUD (14) op de voet.

De leden bestonden uitsluitend uit weinig kapitaalkrachtige veehouders. De zaak ontwikkelde zich in weinige jaren zeer sterk. Een eigen fabriek kon weldra worden gebouwd. Vooral tijdens de eerste wereldoorlog nam het ledenaantal sterk toe, doordat vele koemelkers, die hun melk voordien voor consumptie verkochten, aanzienlijk meer voor hun melk konden krijgen, indien ze lid van "Stad en Lande" werden. Dit hoefde de koemelkers geen geld te kosten, men tekende slechts het ledenregister en de zaak was klaar.

Zo steeg het ledenaantal tot over de 200 en kon een, eveneens te Groningen gevestigde melkinrichting worden overgenomen en in de nabijheid der Stad een nieuwe fabriek voor de vervaardiging van melkpoeder en gecondenseerde melk worden ingericht. In weinige jaren was het kleine zaakje tot een grote onderneming uitgegroeid.

In 1920 echter rees bij een deel der leden wantrouwen tegen het bestuur en de directeur. Er werden onregelmatigheden vermoed. Er werd een enquête-commissie benoemd, om naar de vermoede onregelmatigheden een onderzoek in te stellen. Het rapport, dat deze commissie

uitbracht, was noch voor het bestuur noch voor de directeur aangenomen. Er werd geconcludeerd, dat de directeur voor eigen rekening als handelaar was opgetreden, terwijl gewezen werd op de enorme schuldenlast der Coöperatie. Er werd een ander financieel beheer bepleit. Een motie van het bestuur, waarin werd verklaard, dat het bestuur en de directeur geen blaam trof werd echter met een kleine meerderheid aangenomen. De zaak liep door, tot zij in het voorjaar van 1923 geheel vast liep.

Een commissie van drie, buiten de vereniging bestaande personen, werd benoemd om een oordeel uit te spreken over de stand van zaken der vereniging, de mogelijkheid van voortzetting van het bedrijf en over de houding en handelingen van de directeur, het bestuur en de commissarissen. Op verzoek van de ledenvergadering nam de Friese zuivelbond tijdelijk het beheer van het bedrijf over.

Het rapport van de commissie-van-drie was vernietigend voor het gevoerde beheer. Door 6 jaar wanbeheer was de administratie geheel in de war, terwijl valse boekingen waren geschied. Op papier zat er meer condens in consignatie in Engeland dan een jaar productie aan melk. Door onderhandse accountants was dit echter nooit opgemerkt. Bovendien was de productie van condens niet in orde, waardoor een ondeugdelijk product werd verkregen en ernstige verliezen waren geleden. De commissie pleitte voor een reorganisatie van de fabriek, waarbij een tekort van een half miljoen zou moeten worden aangezuiverd door de leden. Zij meende, dat de fabriek bij een goed beheer weer levensvatbaarheid zou blijken te bezitten. Bij liquidatie zou het aan te zuiveren tekort door de leden nog veel groter zijn.

Ongelofelijk groot is de moeite geweest, die de commissie zich heeft getroost om de gewenste reorganisatie tot stand te brengen. Doch veel laster en tegenwerking bij een groot deel der leden, vooral voortspruitend uit haat tegen de directeur en het bestuur maakten alle pogingen van reorganisatie tot onbegonnen werk. De directeur en de bestuursleden moesten en zouden de gevangenis in, daarvoor diende eerst te worden gezorgd. Wat ook gedaan werd, om de le-

den duidelijk te maken, dat allereerst gepoogd moest worden om de fabriek gaande te houden, het baatte niet. MINDERHOUD tekent hierbij aan, dat een groot deel der leden uit onontwikkelde koemelkers bestond, die niet in staat waren de zaak te begrijpen en die absoluut niet in een coöperatie thuis hoorden, en zeker nooit lid zouden zijn geworden, als in de oorlogsperiode het lidmaatschap voor hen niet abnormaal voordelig was geworden. Bovendien lieten enige dwarsdrijvers geen poging ongebruikt om de leden op te zwepen. In plaats van op ledenvergaderingen werd de zaak in de eerste plaats in de veemarktkroegen behandeld.

Na eindeloze pogingen en door tot het uiterste vol te houden, is de commissie er tenslotte in geslaagd de nieuwe vereniging "De Ommelanden" te constitueren met beperkte aansprakelijkheid en grote financiële steun van de Friese Zuivelbond. Tot een minnelijke liquidatie van "Stad en Lande" heeft de commissie het echter niet kunnen brengen: tegen een berg van achterdocht, haat, kortzichtigheid en tegenwerking als hier onder de leden aanwezig bleek, was geen kruid gewassen. De onverantwoordelijke drijfverij van de koemelkers maakte, ondanks alle waarschuwingen, de omvang van de ramp nog groter. "Stad en Lande" moest failliet worden verklaard.

Door dit faillissement waren vele veehouders en koemelkers geruineerd. De schrik voor coöperaties was de koemelkers diep in de benen geslagen.

De nieuw gestichte fabriek "De Ommelanden" had, zoals te begrijpen valt, een zeer moeilijk begin. De credietwaardigheid was, mede door het failleren van enkele leden, zeer gering. In 1923 werd door de fabriek slechts 4.000.000 kg. melk verwerkt. Doch door het zeer energieke optreden van de directeur de heer Feike de Boer, en door de financiële steun van de Friese Zuivelbond ging het met "De Ommelanden" steeds beter. Na 13 jaar, dus in 1936, was de fabriek, dank zij de commerciële instelling en de leiderstalenten van de directeur, van een failliete zaak uitgroeid tot een financieel krach-

tige coöperatie met een verwerking van 25.000.000 kg. melk. Toen
toen begonnen er weer moeilijkheden te rijzen. De fabriek, aangesloten
bij de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in de Provincie Gronin-
gen, en aanvankelijk het troetelkindje ervan, begon deze organisatie
boven het hoofd te groeien. De fabriek ging handelsnormen hanteren,
welke door de Groninger Zuivelbond niet konden worden aanvaard. Het
resultaat was, dat "De Ommelanden" in 1936 voor de Groninger Zuivel-
bond bedankte, ~~en zijn eigen weg ging~~ ✓ De gehele productie en de ver-
koop van producten werd sterk speculatief opgezet, wat door het com-
merciële ^{in het raffinement ~~van~~} inzicht ~~des~~ directeur steeds in het voordeel der fabriek
was. De groei en de uitbouw der fabriek ging gestadig door, totdat
de fabriek in het recordjaar 1951 een omzet bereikt had van 70.000.00
kg melk, met een over de gehele wereld vertakte exportorganisatie.
Door de bekende "Ommelandenstaking" in 1952, welke tot in 1953
voortduurde, geraakte de fabriek in een labiel evenwicht. Na de sta-
king maakt de fabriek de indruk "in nevelen gehuld" te zijn.

Onder de coöperatieve zuivelfabrieken in Groningen neemt
de Coöperatieve Zuivelfabriek "De Ommelanden" een geheel aparte
plaats in. We hebben reeds gewezen op de zelfstandigheid van de
fabriek, los van de Groninger Zuivelbond. Zeer merkwaardig is voorts
dat deze coöperatieve fabriek, waaraan tegenwoordig ± 1570 boeren
hun melk leveren, slechts 172 leden telt. De overige boeren zijn zgn.
losse leveranciers. Hierdoor ontstaat de merkwaardige situatie, dat
deze losse leveranciers, die om verschillende redenen (waarover later
met geen mogelijk middel lid der coöperatie willen worden, de fabriek
geheel in hun macht hebben. Immers, staken zij de leverantie van melk
dan is de fabriek geruïneerd. Dit bleek nog in Maart 1955, toen de
directie en het bestuur der "Ommelanden" de gelden uit het Zuivelfon-
dus niet wensten uit te keren, dohh in de fabriek als bedrijfskapitaal aa-
wilden wenden. Op een zeer omvangrijke, luidruchtige en chaotisch
verlopende vergadering van losse leveranciers werden de directie
de gelden afgeperst.

~~meltpress met zangrel etc.
normaal f. 3000,-
2 x 22,5 inch '42 & '46 om weer in form. De rivierbond te krijgen
dubbele breukbanding.
f 30.000 per wagon.
door sleurd.~~

✓ Tweemaal probeerde "de Ommelanden" ^{later} te worden van de
formingen De rivierbond, doch niet voldoende handelstransacties der fabriek
maakten dit onmogelijk. "De Ommelanden" ging zijn liege gang.
De gehele productie, enz.

In de derde plaats valt op de eennoorige leiding bij de fabriek. Weliswaar heeft de fabriek een Bestuur en een Raad van Commissarissen, doch deze bestaan uit over het algemeen weinig ontwikkelde veehouders en koemelkers, met een uitgesproken koemelkersmentaliteit, en zijn zeker niet in staat om een dergelijk miljoenenbedrijf te overzien en op waardige wijze te leiden. Het zijn dan ook slechts formele colleges, welke geen invloed hebben op de gang van zaken. Het heft is voor de volle honderd procent in handen van de directeur.

Ten aanzien van de andere zuivelfabrieken in Groningen en Drenthe neemt "De Ommelanden" niet steeds de fatsoensnormen in acht. Hierbij moet worden bedacht, dat in dit gebied een grote slag om de melk is ontstaan door een te grote verwerkingscapaciteit. Deze werd vroeger gebruikt voor de verwerking van suppletiemelk uit Gelderland en Overijssel. Doordat daar door de Bonden van Coöperatieve Zuivelfabrieken nieuwe fabrieken opgericht zijn, of nog in oprichting zijn, is voor de Groninger fabrieken de suppletiemelk vervallen of zal binnenkort komen te vervallen. Vooral "Bedum" en "De Ommelanden" met beide een verwerkingscapaciteit van 70-80 miljoen kg zijn sterk onderbezet: "Bedum" verwerkte in 1954 "slechts" 44.000.000 kg en "De Ommelanden" vermoedelijk ongeveer 50.000.000 kg. Daardoor is een felle concurrentiestrijd in het weidegebied rondom Groningen ontbrand. In deze concurrentiestrijd toont "De Ommelanden" zich een "boksfabriek", die bosrenwegen verhardt, en vergaande beloften doet om aan melk te komen.

Een schaduwzijde van deze concurrentiestrijd is het feit, dat de zindelijke winning van de melk zeer in het gedrang komt. "De Ommelanden" wenst niet mee te doen aan de uitbetaling naar kwaliteit, waardoor ook voor de overige fabrieken de onmogelijkheid is ontstaan, hier aan mee te doen. Moet een fabriek namelijk een korting in rekening brengen wegens melk van onvoldoende kwaliteit, dan is de koemelker spoedig geneigd, de melk naar de "Ommelanden" te sturen, waar

hij van "dergelijke poespas" geen last heeft, en met open armen wordt ontvangen.

Er zou over "De Ommelanden" nog oneindig veel meer op te merken zijn, doch het zou ons buiten het bestek van deze scriptie voeren. Laten we er mee volstaan, dat deze fabriek in Groninger coöperatieve zuivelkringen een "afschrikwekkend voorbeeld" van een coöperatie wordt genoemd.

Van de koemelkers leverden 47% (28) de melk aan "De Ommelanden", 38% (23) aan de "Lijempf" en 15% (9) aan de D.O.M.O. De aan de "Lijempf" en de "D.O.M.O." leverende koemelkers uitten alle hun tevredenheid over de melkleverantie; van de "Ommelanden"-leveranciers, waaronder 3 leden, uitten 5 hun ontevredenheid, 5 maakten opmerkingen als: "overal is wat bij", 2 hadden niet zo zeer bezwaar tegen de leverantie als wel over de houding der fabriek; de overige 15 waren tevreden. Bij de "Ommelanden"-leveranciers werd over het algemeen minder bereidheid gevonden om over de fabriek te spreken dan bij de leveranciers aan andere fabrieken.

55% (33) der koemelkers verklaarde zich tegenstander van coöperaties, althans er weinig voor te gevoelen. 43% (26) verklaarde te zullen gaan kopen en verkopen, waar men het voordeligst terecht kon (concurrentiestandpunt), terwijl 2% (1) zich voorstander van coöperaties noemde. Verdelen we de leveranciers aan de diverse zuivelfabrieken naar de coöperatiegezindheid, dan geeft dit het volgende beeld:

<u>fabriek</u>	<u>vorm</u>	<u>leveranciers</u>	<u>tegenstander</u>	<u>concurr.</u>	<u>stb.</u>	<u>voorstander</u>
Ommelanden	coöp.	28	18	9		1
Lijempf	spec.	23	12	11		-
D.O.M.O.	coöp.	9	3	6		-

Duidelijk blijkt, dat de coöperatiegedachte bij de koemelkers niet leeft, en dat de beide coöperatieve zuivelfabrieken weinig als coöperatie worden gezien. Ze kunnen dan ook alleen de melk betrekken,

dan de als goed uitbetelend worden aanvaard.

standsorganisatie automatisch lid, doch men voelt er weinig band mee. 42% (25) der koemelkers deed met aankoopcoöperaties nimmer zaken. 45% (27) weinig, 12% (7) vrij veel zaken, terwijl 2% (1) er alles van betrok.

Naar de deelname aan andere coöperaties, zoals credietcoöperaties, onderlinge veeverzekeringen, enz. is niet geïnformeerd. Trachten we de oorzaken van de geringe coöperatiegezindheid aan te geven, dan willen we in de eerste plaats noemen de tengevolge van het "Stad en Lande"-drama nog doorwerkende coöperatievrees, waardoor men zich op geen enkele wijze financieel aan een coöperatie wil binden. Mede daarom is het aantal leden bij "De Ommelanden" zo klein. Ondanks de hoge melkprijs, die deze fabriek het laatste tiental jaren heeft uitbetaald, heeft deze fabriek niet vermocht, deze vrees weg te nemen. Nu nog kan men in elke koemelkersfamilie de verhalen horen over een familielid, die in 1923 veel geld heeft verloren.

In de tweede plaats willen we noemen de koemelkersmentaliteit. Tijdens de consumptiemelkersperiode werd de melk verkocht, aan de consument of aan de slijter. De melk moet nu nog verhandeld worden, en wel aan de meest biedende fabriek. Het druist tegen zijn principes in, om zich te binden aan een coöperatie, en thuis rustig af te wachten, wat de coöperatie uit zal keren. Aan de uiterst solide en rustige "bouwboerenfabriek" te Bedum, waar nagenoeg alle leveranciers lid zijn, met een niet geheel concurrerende melkprijs en een hoge nabetaling, zou de koemelker zich aan handen en voeten gebonden voelen; deze fabriek staat bij hen dan ook in een slecht aanzien. Zijn melk moet verkocht worden aan de op het moment meest biedende fabriek. Kan deze fabriek een paar maand met de melkprijs niet geheel meekomen, dan gaat de melk naar een andere fabriek. "De Ommelanden" ziet zich dan ook genoodzaakt, door de vele losse leveranciers, een hoge melkprijs uit te betalen. Zou deze fabriek een jaar lang met de melkprijs niet kunnen concurreren, dan zou dit het ein-

de van de fabriek betekenen.

In de Verslagen van de Groninger Zuivelbond (7) klaagt Pasma er herhaaldelijk over, dat de bij de Bond aangesloten fabrieken het melkprijsadvies der Bond niet nakwamen, doch hoger uitbetaalden, zulks ten koste van de nabetaling. In wezen is het niet anders dan een aanpassing van de fabrieken aan een koemelkersmentaliteit, welke onder de Groninger veehouders verder verbreid is dan bij de door ons beschreven groep.

Het organisatieleven is in de koemelkerssamenleving over het algemeen weinig bloeiend.

Wat betreft de standsorganisaties is de Groninger Maatschappij van Landbouw verreweg het talrijkst vertegenwoordigd. Zij heeft haar leden georganiseerd in de Groninger Melkveehoudersbond en in de Landbouwvereniging "Euvelgunne en Omstreken". Op één geval na waren alle neutraal georganiseerde koemelkers lid van deze verenigingen, en wel het grootste deel in de eerstgenoemde vereniging. Daarnaast bestaat er in Groningen een afdeling van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond.

De Groninger Melkveehoudersbond werd in 1905 opgericht als een zelfstandige vereniging. De werkzaamheden strekten zich niet veel verder uit dan een collectieve vaststelling van de straatmelkprijs. Daarnaast bestond er een afdeling van de Groninger Maatschappij van Landbouw, waarvan voornamelijk in Groningen en Haren wonen rentenierende bouwboeren lid waren, om wat op de hoogte te blijven. Deze beide verenigingen zijn naderhand samengesmolten tot de Groninger Melkveehoudersbond, aangesloten bij de Groninger Maatschappij van Landbouw. Verschillende koemelkers waren hier niet van gediend, en bedankten toen, maar velen bleven toch lid. De vereniging telt thans ongeveer 135 leden. Deze wonen niet alle binnen de gemeente Groningen. De Groninger afdeling van de C.B.T.B. telt 22 leden, waarvan 13 boeren.

Door de historie van de Groninger Melkveehoudersbond is het percentage georganiseerden rondom Groningen niet ongunstig. Dit in tegenstelling tot Haren, waar slechts 16% der boeren is georganiseerd. (ABMA, 1). Door sterke standsverschillen en door de tegenstellingen tussen de verschillende buurtschappen mislukt hier iedere organisatie. ✓

Ondanks het gunstiger percentage georganiseerden rondom

V Overigens sluit de mentaliteit der boeren in het gebied
ten zuiden van de Stad Jonvignen, ~~omstree~~ tussen Reize, ^{Haren,} de Point,
en Ormel, vrij nauw aan bij die der koerrelers direct rondom de Stad.

Groningen is het organisatielieven toen niet bloeiend. vooral in de afdelingen van de Groninger Maatschappij van Landbouw heeft men zeer te kampen met een veehoudersressentiment. Sterk leeft er de gedachte, dat in de standsorganisaties de bouwboeren de zaak beslechten, en aan de veehoudersbelangen geen aandacht wordt besteed, ja zelfs worden geschaad. Daarom bedankten verschillende koemelkers voor de Groninger Veehoudersbond, toen deze zich bij de Groninger Maatschappij van Landbouw aansloot.

Om dezelfde redenen heeft men ~~kort na de Tweede Wereldoorlog~~ in Groningen de Provinciaal Groninger Veehoudersbond opgericht. Deze vond zijn bakermat in het weidegebied rond Appingedam, welk weidegebied vrij nauw bij het Centrale Weidegebied aansluit. Men meende, dat de akkerbouw- en de veehoudersbelangen niet parallel liepen, doch tegen elkaar ingingen. Daar de bestaande standsorganisaties naar de mening van de oprichters geheel in het teken van de akkerbouw stonden, meende men een aparte veehoudersorganisatie op te moeten richten.

De oorzaak is te zoeken in het sterk verschillende ontwikkelingspeil van de bouwboeren en de veehouders in Groningen, waardoor de akkerbouwers in de standsorganisaties sterker vertegenwoordigd zijn.

Onder de confessionele veehouders heeft de Provinciaal Groninger Veehoudersbond geen grond onder de voeten kunnen krijgen, alhoewel er aanvankelijk hier en daar wel sympathie voor bestond. Deze Veehoudersbond stond geheel los van de voormalige Stichting van de Landbouw en is thans door gebrek aan leiding bezig als een nachtkaaars uit te gaan. In naam bestaan nog enkele afdelingen o.a. aan de Peizerweg. 4 geënquêteerde koemelkers waren er lid van, doch zij hoorden niets meer van deze vereniging.

Met alle geënquêteerde koemelkers werd een gesprek gevoerd over de standsorganisaties, waarbij een verdeling werd gemaakt naar gelang de koemelker een overwegend positieve of een overwegend negatieve instelling had ten opzichte van de standsorganisaties.

De resultaten waren de volgende:

<u>organisatie</u>	<u>aantal</u>	<u>positief</u>	<u>negatief</u>
Gron.Melkveeh.Bond	25	13	12
Euvelgunne en O.	7	5	2
C.B.T.B.	4	4	-
Prov.Gron.Vech.Bond	4	-	4
Ongeorganiseerd	20	1	19

Verdelen we deze gegevens over de verschillende leeftijdsgroepen, dan geeft dit het volgende beeld:

<u>geboren</u>	<u>aantal</u>	<u>positief</u>	<u>negatief</u>
voor 1900	21	9	12
van 1901 - 1912	20	7	13
na 1912	19	7	12

Van een meer positieve instelling bij de jongere generatie t.o.v. de standsorganisaties blijkt dus niets.

Trachten we de, spontaan genoemde, bezwaren tegen de standsorganisaties te rubriceren, dan blijkt dat de grief tegen het "bouwboerenbeleid" in de Groninger Maatschappij van Landbouw 9 x uitgesproken werd, 9 vonden dat men er (materieel) niets beter van werd; 5 hielden niet van al die Bonden; 7 dachten dat er nooit iets te bereiken zou vallen, waaraan 2 toevoegden, omdat er op een veehoudersbedrijf niet gestaakt kan worden; 7 betreurden een te geringe activiteit der standsorganisaties en constateerden te veel verwatering aan de top. Waardering had men omdat organiseren een noodzaak was voor een goede belangenbehartiging en omdat men op de vergaderingen wat kon leren.

Binnen de standsorganisaties richt zich de belangstelling nog in hoofdzaak op de direct materiële belangen; activiteiten op een breder vlak zijn nog weinig te bespeuren. Kenmerkend zijn de beantwoordingen van de bekende vraagpunten van de Groninger Maatschappij van Landbouw. Hierbij komt duidelijk naar voren, dat de materiële belangen belangstelling genieten. De vraagpunten over maatschappelijke problemen en de beantwoording daarvan zijn nog te veel eenmans-

activiteit, en worden niet door de afdelingen gedragen. De culturele vraagpunten genieten in het geheel geen belangstelling, ze worden niet ingezonden.

Binnen de standsorganisaties vormt de veehouder als geheel een moeilijk probleem. Met het probleem der kleine boeren vordert men goed, en kan men zeggen, dat deze groep steeds beter organisch benaderd wordt. Zowel de kleine-boeren-commissies als de ontwikkelingscommissies Zuidelijk-Westerkwartier hebben vat op de kleine boeren. Voor de veehouder heeft men het juiste recept nog niet gevonden. Leiders van formaat komen binnen deze groep nog zeer sporadisch voor, de bredere belangstelling mist men in deze groep.

Een moeilijk probleem voor de veehouderij in het algemeen is het harde bestaan van de veehouder: 7 dagen in de week 's morgens om 4 uur of half 5 opstaan maakt hem ongeschikt voor verdere ontwikkeling. Heeft hij even vrije tijd om iets te lezen, dan zit hij al gauw te dommelen. Een chronisch slaapttekort maakt, dat de veehouder in zijn bedrijfsvoering achter blijft, want planloos werken is het gevolg. Het maakt hem bovendien prikkelbaar en maakt hem gemakkelijk ontvankelijk voor ressentimenten. Het viel ons op, hoe zelfs zeer gerenommeerde fokkers in het Centrale Weidegebied, voor wier bedrijven men veel bewondering kon hebben, er uiting aangaven, hoe beu ze er van waren. Men kan zich afvragen, waarom er niet meer arbeiders in dienst genomen worden. Het melkersprobleem speelt hier wezenlijk een rol, doch vooral de hoogte van de arbeidslonen worden als een bezwaar aan gevoeld: men acht ze niet in overeenstemming met de melkprijs. De gedachten gaan dan ook in de richting van de extensivering. Door de Groninger Zuivelbond wordt dit probleem gezien, en men maakt dan ook veel propaganda voor coöperatieve melkjeeps. In de Noordelijke Bouwstreek lopen er verschillende melkjeeps met succes, doch in het Centrale Weidegebied verzetten de groepsnormen er zich nog tegen: een boer, die zelf niet melkt, wordt niet meer als boer aangezien. Ze maken daar dan ook nog geen opgang, alhoe-

wel ze ons inziens voor vele bedrijven een uitkomst zouden kunnen
zijn.

Hij hier beginnen nieuw hoofdstuk bl. 45

Het zo zeer door het bedrijf in beslag genomen zijn speelt een grote rol in de houding van de veehouder tegenover de standsorganisaties, welke men gaarne anders zou willen zien. Hij mist daardoor de tijd, de kennis en de ontwikkeling, nodig om constructief in de standsorganisaties werkzaam te zijn.

Terugkerend naar de situatie bij de koemelkers, moet geconstateerd worden, dat de vergaderingen der standsorganisaties onvoldoende worden bezocht. Bij de Groninger Melkveehoudersbond bedraagt de opkomst meestal tussen 15 en 40 %. Daarentegen zijn feestelijke vergaderingen zeer in trek. Moeilijk is ook de leiding bij de vergaderingen: het is een zware opgave om lijn in de vergaderingen te krijgen. Het liefst zit men gezellig bijeen, al sprekende over de boerderij, marktervaringen, etc.

Er werd de koemelkers gevraagd naar hun mening over het Landbouwschap. Deze vraag bleek echter te hoog gegrepen te zijn. Men wist er in de regel niet meer van af, dat men er verplicht lid van moest worden. 52% (31) had dan ook geen mening en 35% (21) een bij voorbaat afwijzende mening. Slechts enkele ingewijden, bestuurders van standsorganisaties, enz. wisten er over te spreken. Slechts 2 stonden positief tegenover het landbouwschap, de overigen verwachtten er weinig heil van. Wel een bewijs, hoe weinig het landbouwschap bij de boeren leeft. Het is een te ingewikkelde constructie, die door de gewone boer niet overzien kan worden, en allerminst door de boeren wordt gedragen.

Een vraag naar het oordeel over de landbouwpolitiek in de laatste jaren werd een rommelbak van velerlei grieven, waarin de tegenstelling bouwboer - veehouder een grote rol speelde. De te lage melkprijs werd in alle toonaarden bezongen. 93% achtte de melkprijs onvoldoende, slechts 4 koemelkers vonden dat het ging. Deze 4 hadden alle een bedrijf van meer dan 20 ha en werkten geheel met

eigen arbeidskrachten} wel voegdenze eraan toe, dat de afgelopen winter de melkprijs te laag was geweest. (Er moet hierbij bedacht worden, dat de koemelkers een weinig modern ingericht bedrijfstype hebben, en over het algemeen ongunstige exploitatieomstandigheden zoals vroeger reeds werd beschreven. Door de lange stalperiode en de zeer krappe veevoederpositie, welke moest worden aangevuld met stroaankopen van f 125.- per ton, verklaarden alle koemelkers, dat deze stalperiode ^{hem} ~~ze~~ veel geld had gekost. De vooruitzichten, om de ontstane tekorten in de zomerperiode weer in te lopen, waren in de maand Mei, de enquête maand, door het schrale weer niet gunstig).

Tevreden met de landbouwpolitiek waren 8 koemelkers (13%), 7 (12%) had geen mening. Ontevreden was men, omdat met de prestaties van de veehouder geen rekening gehouden werd (7 x), de melkprijs te laag was om de stadsmensen tevreden te houden (9 x), de bouwboeren beter aan hun trekken kwamen (24 x), wegens de "Bouwboer-minister" Mansholt (17 x), men geen kans voor geldreservering zag (4 x), meer margarinesteun dan botersteun (2 x), jonge boeren krijgen geen kans (2 x), de landbouwpolitiek eerst wel goed, maar nu helemaal mis (4 x), de melkprijs wordt veel te laat bekend gemaakt (2 x), enz.

Ook de keuze van de Landbouwbladen is voor de koemelker typerend. Behalve de bladen, welke hem gratis worden toegezonden, zoals "Het Groninger Landbouwblad", "Ons Platteland", "Plattelandspost", "De Landpachter" en verdere bladen van de zuivelfabrieken, veevoederhandelaren, enz. heeft hij een abonnement op "De Boerderij" (43%). Dit blad doet, door een overvloedige detailcritiek en, buiten het zuivere ~~de~~ landbouwtechnische werk, een gebrek aan constructieve voorlichting, afbreuk aan het organisatieleven. In 2 gevallen werd het blad "De Vrije Boer" signaleerd. Het schijnt, dat dit blad ook onder de kleinere veehouders in het Centrale Weidegebied enige verbreiding krijgt. Mocht dit nog jonge blad werkelijk grond onder de voeten krijgen, (vooral velekoemelkers zijn rijp voor dit blad

aan te worden georganiseerd.

weggelegd. Dit blad geeft een funeste voorlichting, het voedt res-sentimenten, en kan verwoestend werken. Vermoedelijk is dit blad een eerste symptoom van een toekomstige klassenstrijd in de landbouw, tussen de kleine veehouders en de zandboeren enerzijds en de grote akkerbouwers anderzijds, daar de eerstgenoemde boeren zich hun eco-nomisch zwakke positie sociaal-psychologisch gaan realiseren, en van een toestandsklasse overgaan in een mentaliteitsklasse.

Behalve een gebrek aan organisatorisch gevoel en organi-satorische ontwikkeling bij de veehouders en koemelkers, laat ook het organisatorisch fatsoen dikwijls zeer te wensen over, waarbij de grondtoon is een ingeboren afkeer tegen ambtenaren. Laten we dit illustreren met een voorbeeld, dat via de pers nog geen bekendheid heeft gekregen.

In 1950 werd met zeer veel moeite in Haren een vereniging voor kunstmatige inseminatie opgericht, waarvan vooral koemelkers om de Stad heen lid zijn geworden. Als toeziend dierenarts werd v.d.K. aan deze vereniging verbonden. Nu praktiseert als dierenarts in de omgeving van Groningen ook Dr V. Deze Dr.V. was het niet eens met de gang van zaken in de T.B.C.-bestrijding, daar hij het gevolgde systeem te ingrijpend vond. Hij stond een meer geleidelijke T.B.C. - bestrijding voor, welke mening hij niet onder stoelen of banken stak. Bij de boeren is Dr V., ook mede hierdoor, zeer gezien. Doordat Dr V. zover ging, dat hij onregelmatigheden pleegde met T.B.C. - bewijzen werd hem het spuitverbod opgelegd. Er ontstond een ernstige contro-verse tussen de Gezondheidsdienst van Dieren en Dr V.

De gang van zaken bij de K.T.-vereniging was onbevredigend; de drachtigheidspercentages waren laag. Er werd daarom door de Ge-zondheidsdienst geadviseerd v.d.K. f 1000.- meer honorarium te ge-ven, opdat deze zijn taak beter zou kunnen behartigen. Het bestuur der K.T. vereniging reageerde echter anders. Het stelde vast, dat

v.d.K. zijn taak onvolgende had benardige, en gaf hem, zonder hem gehoord te hebben, of ooit klachten tegen hem te hebben geuit, op staande voet ontslag, ook zonder de Gezondheidsdienst er in te betrekken. Dr V. werd tegelijkertijd als dierenarts aangenomen.

* Nu kan een ontslag en een benoeming volgens de reglementen slechts door de Gezondheidsdienst worden gegeven, in overleg met het bestuur der K.I.-vereniging. De Gezondheidsdienst nam dan ook geen genoegen met deze onjuiste gang van zaken, welke in strijd is met het organisatorische fatsoen. Bovendien was voor haar Dr. V. onaanvaardbaar. De Gezondheidsdienst eiste derhalve, dat de benoeming zou worden ingetrokken en v.d.K. zou worden teruggenomen.

Het Bestuur van de K.I.-vereniging wilde hiervan niet weten, en op een zeer druk bezochte, wanordelijke protestvergadering, waar het zeer ruw toeging, werden ernstige beledigingen geuit aan het adres van de Gezondheidsdienst en andere Groninger ambtelijke functionarissen.

De Gezondheidsdienst heeft toen een ultimatum gesteld, om binnen 3 maanden de besluiten in te trekken, daar anders de erkenning der vereniging zou worden ingetrokken, waardoor het haar onmogelijk zou worden om verder te werken, op grond van het Verbod Toepassing K.I. van 1946, waarvan alleen ontheffing kan worden verleend door de Directeur van het Veeteeltwezen, als aan het K.I. reglement van 1953 is voldaan. Een der eisen van dit reglement is, dat de Gezondheidsdienst toezicht heeft op de gang van zaken, uit te voeren door een dierenarts, te benoemen door de Gezondheidsdienst, in overleg met het Bestuur der K.I.-vereniging.

De K.I.-vereniging heeft daarna nog 3 maanden onder toezicht van Dr V., volkomen los van de Gezondheidsdienst verder gewerkt. De drachtigheidspercentages waren volgens het Bestuur zeer goed, en enkele heethoofden wisten dan ook te bereiken, dat de vereniging liever zou liquideren, dan te buigen voor ambtelijk gezag.

~~Waarop liquidatie volgde.~~ ^{tot} ~~liquidatie~~ ^{was besloten} ~~volgde.~~ ^{Waarop tot liquidatie werd besloten.}
~~...~~

Wel een typisch voorbeeld hoe hier een gebrek aan organisatorisch besef een moderne bedrijfsuitvoering in de weg staat.

Zo is ook reeds gewezen op de uiterst gebrekkige verkaveling van het los gepachte weiland rondom Groningen (blz. 23).

47.

Geen enkele Groninger instantie denkt er echter over, om voor dit gebied een ruilverkavelingsplan te ontwerpen, omdat redelijkerwijs kan worden verondersteld, dat deze koemelkersgemeenschap niet de solidariteit op kan brengen, die nodig is om een ruilverkaveling tot een succes te maken.

Ook tussen andere K.I. -verenigingen en de Gezondheidsdienst van Dieren en eveneens tussen enkele melkcontrôleverenigingen en de Provinciale Melkcontrôledienst bestaat wrijving, doordat de boeren aan de verenigingen grotere bevoegdheden willen toekennen dan haar volgens de reglementen toekomt, om zodoende "ambtenarij" te voorkomen. De boeren willen er onderhandse verenigingen van houden, ingericht naar het denkraam der veehouders, en geen ambtenarenverenigingen. Dat de verenigingen aan scherp omschreven bepalingen moeten voldoen en dat ambtelijk toezicht noodzakelijk is om al te onderhandse praktijken te voorkomen, en bovendien met het oog op de coördinatie en een juiste ontwikkeling in het kader van het moderne landbouwbeleid, is de Groninger veehouder over het algemeen nog moeilijk duidelijk te maken.

Zeer kenmerkend is ook de gang van zaken bij de stierenaankoop voor de K.I.-verenigingen. Bij de K.I. verenigingen in de Noordelijke Bouwstreek worden zeer goede stieren aangekocht, voor een hoge prijs. Voorop staat, dat de stier een kopstier is, welke zal worden gekocht. Over de prijs wordt weinig onderhandeld; men komt wel tot een accoord. Bij de K.I. verenigingen in het Centrale Weidegebied heeft men te gauw de neiging om zich met een minder goede stier tevreden te stellen. Hier gaat een commissie op verkenning uit, en wordt een stier, welke men op het oog heeft, "onvoldoende" bevonden. Een paar dagen later wordt een particulier heengezonden welke hem dan koopt (voor de K.I. vereniging, wat er niet bij gezegd wordt). Op deze wijze kan men soms een bedrag van f 5.000,--

voor de vereniging verdienen. Deze handelwijze wordt in veeteeltkringen *gegispt, als zijnde geen "fokkersmentaliteit"*.

Een veehouder (met zelfspot) onder Winsum zei tegen ons " Een koeboer hoort alleen maar op de melkschamel thuis". Hij vergeleek ze met de in zijn nabijheid wonende grote akkerbouwers. Inderdaad werkt de aanwezigheid van zo sterk dominerende bouwboeren in de directe nabijheid belemmerend voor een goede bedrijfsvoering. De veehouder, die zijn bedrijf goed leidt, voelt aan, dat hij desondanks toch nog niet bij zijn collega-bouwboer in de schaduw kan staan.

Daardoor ontbreekt de prikkel, om het bedrijf zo modern mogelijk in te richten. Dit in tegenstelling b.v. met Friesland, waar een goed greidebedrijf met prachtig stamboekvee het hoogste cultuurideaal is. Wij menen hieruit te moeten verklaren, waarom de Groninger veehouderij bij de Friese veehouderij ten achter blijft, en de Groninger veehouder als mens een minder moderne instelling heeft als de Friese veehouder.

Hier ligt nog een zeer omvangrijk arbeidsterrein voor de standsorganisaties, die op dit moment c.i. nog teveel aandacht besteden aan de technische aspecten van de bedrijfsvoering en de directe materieel belangenbehartiging, en nog, te weinig de sociaal-culturele achtergronden bestuderen. Zelfs deze nog dikwijls geheel over het hoofd zien.

Wel zijn bij de veehouders in het Centrale Weidegebied enige lichtpunten te constateren. Zo b.v. dat het landbouwonderwijs reeds vrij algemeen geworden is, en reeds als norm wordt aanvaard. En daar dit onderwijs niet alleen een kwestie ~~van~~ instructie is, doch ook van opvoeding, zal dit zeker zijn sporen nalaten.

Bovendien komen in dit gebied reeds verschillende families voor, die niet alleen modern boer, doch ook ~~modern~~ mens zijn. Hun invloed is belangrijker te achten dan die van de rayonassistenten der R.L.V.D.

Vooral bij de koemelkers is er grote behoefte aan een werkelijke leider, die goed boer is, en ook organisatorisch grote activiteiten in de goede richting zal weten te ontplooien, en daardoor de gehele koemelkersgemeenschap zal kunnen verheffen. Hij zal hiervoor het vertrouwen moeten winnen, doch dit zal een uiterst moeilijk punt zijn. Hij zal spoedig beschouwd worden als iemand, die van twee wallen eet.

VII. H E T O N D E R W I J S .

Over het algemeen heeft de koemelker zeer weinig schoolopleiding genoten. Bij de enquête bleek, dat 72% der koemelkers (43) met meer of minder vrucht alle of een aantal klassen der Lagere School had doorlopen, zonder enige aanvulling. 27% (16) hadden na de lagere school nog een of meer cursussen gevolgd, zoals veeverloskunde, landbouwbedrijfsleer, etc. Slechts 1 koemelker had na de lagere school nog een dagschool gevolgd: hij bezat een MULO-diploma. Hij was dan ook Gemeenteraadslid van Groningen, en bekleedde zeer vele functies, echter niet op landbouwgebied.

Bij de koemelkersvrouwen lag het iets gunstiger, 1 had de M.T.S. doorlopen, 2 waren naar een MULO geweest, en 5 naar de Industrieschool. Daarnaast hadden nog 12 een naaicursus gevolgd en 3 een andere cursus. De overige 62% (37) had na de Lagere School geen opleiding meer genoten. Van de 8 koemelkersvrouwen, welke na de Lagere School nog een dagschool hadden gevolgd kwamen er slechts 2 voort uit koemelkers- of veehouderskringen.

Er werd de koemelkers gevraagd naar hun oordeel over het al of niet noodzakelijk zijn van landbouwonderwijs voor de jeugd, die boer gaat worden. 67% (40) vond het wel gewenst. 22% (13) niet. De overigen hadden geen mening. Vrij algemeen echter, zagen de voorstanders van landbouwonderwijs de reden niet in het vergroten van de vakkennis, maar meer als algemene ontwikkeling, om in de moderne maatschappij beter de weg te kunnen vinden. Men moet mee kunnen praten en er meer inzicht in hebben, wat een ander met je voor heeft. Enkelen vonden, dat het er nu eenmaal bij hoorde. Een koemelker zei: " Als je niet wat meer geleerd hebt, wordt je gevild!". Deze opmerking was de grondtoon van zeer vele andere. Men zag het voordeel van onderwijs vooral met het oog op de belastingen (8 x) en de boekhouding (5 x) en verdere administratieve rompslomp. Duidelijk komt de afweershouding der koemelkers naar voren.

Dat men door het volgen van landbouwonderwijs beter boer zou zijn,, werd door 80% der koemelkers ontkend. Men vond dat men het werken zou verleren, en bovendien was het geleerde toch maar theorie.

"As ze moar op !t iezer biet'n will'n. 13% vond het ook voor het boerzijn belangrijk, men kon er nieuwe ideeën opdoen. 5% vond, dat er bij de veevoeding gerekend moest worden, en dat men dat op een landbouwschool kon leren. Deze hadden alle drie contact met de Landbouwvoorlichtingsdienst.

Mocht men uit het grote percentage voorstanders van landbouwonderwijs een flinke deelname aan het landbouwonderwijs verwachten, dan komt men bedrogen uit.

de 60 geënqueteerde koemelkers bezaten in totaal 156 kinderen waarvan 70 jongens en 86 meisjes. (Vrouwenoverschot) Hiervan waren er 98 ouder dan 14 jaar, en wel 45 jongens en 53 meisjes. Deze hadden dus de leeftijd bereikt om voortgezet onderwijs te volgen.

Van deze 45 jongens waren er 33 in de landbouw terecht gekomen of bestemd voor de landbouw. 6 hadden een Lagere Landbouwschool opleiding genoten, 2 aan de Landbouwwinterschool, 2 aan de MULO en één aan de VGLO-school. Dus slechts een derde deel had na de lagere school nog een dagschool bezocht gedurende langere of kortere tijd. Wel hadden nog 8 een cursus gevolgd. Onder de overige twaalf bevonden zich 2 studenten, 2 met een H.B.S.-diploma, 3 hadden een onderwijsopleiding genoten, 2 hadden een MULO-opleiding gevolgd, en 1 bezocht een VGLO-school. Blijkbaar vindt men voor beroepen buiten de landbouw een schoolopleiding meer noodzakelijk. Vroeg men aan de voorstanders van landbouwonderwijs, waarom hun zoon geen landbouwonderwijs had genoten, dan was meestal het antwoord: "Ik kon hem niet missen in het bedrijf, of: mijn zoon had geen zin, of: Hij kon niet leren". Blijkbaar wordt de noodzaak van landbouwonderwijs voor hen, die voor de boerderij bestemd zijn, nog weinig aangezien. Het volgen van landbouwonderwijs is hier nog lang geen norm.

Bij de 52 meisjes werden 9 aangetroffen, die naar een Huishoudschool geweest waren, 6 naar een Industrieschool, en 6 naar de MULO. 9 hadden allen een cursus gevolgd; 32 hadden dus na de lagere school geen dagschoolopleiding meer genoten.

Een motief, waarom men de kinderen een verdere (niet voor de boerderij bestemde) opleiding had gegeven, was veelal dat ze een beter en netter beroep zouden krijgen, dan als koemelker. Vooral van de zijde der koemelkersvrouwen zouden vele hartgrondige uispraken hierover te citeren zijn.

VIII. DE GODSDIENSTIGE EN POLITIEKE BELANGSTELLING.

Bij de 60 geënqueteerde koemelkers waren de volgende Kerkgenootschappen vertegenwoordigd: Onkerkelijk 33; Ned. Hervormd 16; Gereformeerd 5; Doopsgezind 3; Gereformeerd onderh. art. 31 K.O. 2; Baptist 1; Het zeer hoge percentage onkerkelijken (55%) is opvallend. Mogelijk zullen verschillende der onkerkelijken nog wel dooplid van een kerk zijn. doch doordat ze met de kerk geen enkele band meer voelen, gaven ze op onkerkelijk te zijn. Van de 16 Hervormden kerkten 8 nooit 7 een enkele keer. Zij rekenden zich allen te behoren tot de Vrijzinnige groepering. 1 gezin was orthodox Hervormd. Ook het drietal doopsgezinde koemelkers kerkte niet meer. Van de 60 geënqueteerde koemelkers behoorden dus slechts 9 (15%) tot de orthodoxen, kerkelijk meelevende groeperingen.

Het is moeilijk hiervan een volledige verklaring te geven. De koemelkers, welke binnen de gemeente Groningen wonen, hebben zich steeds weinig met de Groninger bevolking geintrigeerd. Ze bleven een aparte groep vormen. Geestelijk zullen ze vermoedelijk ook steeds weinig aansluiting hebben gevonden bij het Kerkelijk leven in Groningen. Ook een groot deel der koemelkers behoorde oorspronkelijk tot de Ned. Herv. Gem. van Noorddijk. Doordat de grenzen der kerkelijke gemeente met die van de burgerlijke gemeente samenvielen, behoorde een deel der Paddepoel Selwerd, een deel van Noorderhogebrug, Oosterhogebrug, Ruischerbrug, Noorddijk en een deel van Euvelgunne tot deze kerkelijke gemeente.

In het gedenkboek van het 250-jarig bestaan van de Ned.Herv.Gemeente van Noorddijk in 1846 door BOELES (3) werd het Kerkelijk leven daar nog zeer bloeiend genoemd. Het percentage belijdende leden was hoog, het kerkbezoek vooral 's morgens groot. 's Middags bij de catechismuspreek was het kerkbezoek aanzienlijk lager, doch dit werd geweten aan de grote afstanden, die moesten worden afgelegd om de kerk te bereiken, en men er niet licht toekwam, de kerk twee maal te bezoeken.

De prediking was rechtzinnig, en de Afscheiding onder leiding van Ds. de Cock had er na 1834 dan ook geen voet aan de grond gekregen. In de tweede helft der 19de eeuw en in het begin der 20-ste eeuw ging het er echter onder invloed van vrijzinnige predikanten bergafwaarts. Er wierpen zich echter geen oefenaren op, welke konventikels vormden, zodat de orthodoxe gemeenteleden geheel van geestelijk voedsel verstoken bleven. De Gereformeerde Kerk kwam in Noorddijk dus niet tot ontwikkeling, en ook rondom Groningen kreeg deze geen aanhang. De aangetroffen Gereformeerden behoorden nagenoeg alle tot de import. Wel sloten zich hier enkele koemelkers aan bij de kerkgenootschappen van meer emotioneel-sectarische aard, doch ook daar is weinig van overgebleven: bij de geënquêteerden nog 1 Baptist en 3 niet meer kerkende Doopsgezinde gezinnen. In Noorddijk was vooral na het pastoraat van Ds. Pols van 1915- 1930 in de Ned. Herv. Gemeente van kerkelijk leven nauwelijks iets te bespeuren. Deze predikant had zich geheel niet om de gemeente bekommerd. Bij de Hervormden onder de koemelkers valt zeer weinig richtingsbesef te constateren. In de godsdienstige beleving speelt het sentiment een grotere rol, dan men zou vermoeden. Over het algemeen is de kerkgang bij de vrouwen groter dan bij de mannen. Vooral in de gemengde huwelijken komt dit duidelijk naar voren.

Als een andere reden voor de inzinking van het godsdienstig leven moet genoemd worden de sterke mate, waarop de koemelkers, ook des Zondags bij de bedrijfsvoering betrokken waren. Behalve dat op die dag de koeien ook tweemaal gemolken moesten worden, moest de melk tot 1935 ook nog worden uitgevent. Veel gelegenheid tot kerkgang zullen de koemelkers niet meer gevonden hebben. De weinige tijd op de Zondag werd benut om uit te slapen. Daarnaast heeft de gehele historie der koemelkers, ze van geestelijke waarden vervreemd; materiele waarden kwamen er voor in de plaats. Men ontdekt dan ook bij de buitenkerkelijke koemelkers weinig afkeer jegens de kerk, doch men verklaarde er geen tijd voor te hebben. In werkelijkheid zegt de kerk hen niets meer. de interesses der koemelker zijn op een ander, vooral materieel.

vlak komen te liggen. Voor ideeële motieven zijn ze ongevoelig geworden.

Voor de politiek heeft men om dezelfde reden net zo min interesse. Of men moet er een duidelijk materieel belang in zien. Dit was voor de oorlog het geval, er kwamen verschillende koemelkers in een politieke partij terecht.....

Omstreeks 1920 vestigde de Heer Bouter, uit Drenthe afkomstig, zich in Euvelgunne als veehouder. Hij was daar in zijn omgeving een stimulans voor een betere bedrijfsvoering, en nam ook in het landbouwororganisatieleven een zeer grote plaats in. In de crisistijd in de dertiger-jaren was hij een voorvechter van de crisismaatregelen door Smid ontworpen, en actief in de boerenbelangenvereniging Landbouw en Maatschappij het meest in overeenstemming vond men het program van de Nationaal Socialistische Beweging, trad hij toe als lid van deze partij. Door hem werden reizen georganiseerd naar de Landdagen in Rolde, waar vele koemelkers gebruik van maakten. De daar geschilderde onhoudbare toestanden van de Nederlanse Landbouw, de hoge ambtenaarssalarissen en de welvaart in de Duitse Landbouw was koren op de koemelkersmolen. Daar de band met de kerk meestal ontbrak, was er niet veel meer, wat de koemelker van de N.S.B. weerhouden. Verschillende koemelkers traden toe als lid, vooral onder Oosterhogebrug, Euvelgunne en langs de Peizerweg. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1937 in de gemeente Noorddijk verwierf de heer Bouter, welke onder op de lijst van de N.S.B. voorkwam, van de 1016 uitgebrachte stemmen ruim 200 voorkeurstemmen, hoofdzakelijk uit de agrarische sector. Dit bewijst wel de enorme invloed, welke hij heeft gehad. Enkele koemelkers, die de nationaal-socialistische ideën te lang hebben vastgehouden, kregen in het concentratiekamp na de bevrijding gelegenheid tot bezinning. Onder deze groep is thans een zeer grote politieke amorfheid te constateren, en hier en daar verbittering. "Een ding hebben we geleerd mijnheer, en dat is: nooit meer aan politiek te doen, want dat doe je toch maar

voor de grote heren". Thans is de Heer Buiten Voorzitter van het Bestuur van "De Ommelanden".

Ook bij de overige koemelkers vindt men geen politieke belangstelling. Nagenoeg niemand is lid van een kiesvereniging. De indruk werd verkregen, dat behalve de Gereformeerden, de kleinere koemelkers op de Partij van de Arbeid stemmen, omdat bij deze partij de lage pachtprizen het meest veilig acht. De grotere hellen daarentegen meer over naar de V.V.D.

IX. G E Z I N E N B E R O E P.

De koemelkers vormden vroeger een oude, gevestigde, afgesloten groep, met weinig buiten de groep trededen of zich in de groep vestigenden. Van de 60 geënqueteerden waren er 53 binnen het koemelkersgebied geboren; van slechts 7, waarvan 4 Gereformeerden, hadden de ouders of zichzelf van buiten het koemelkersgebied zich er tussen gedrongen. Ook de vaders der koemelkers oefenden in 90% der gevallen (54) het koemelkers- of veehouders beroep uit, waarbij in 5 gevallen de combinatie koemelker-kweker voorkwam. Bij de overige 6 hadden 4 zich opgewerkt van arbeider tot koemelker, de overige 2 kwamen uit andere beroepen.

De koemelkers kennen elkaar dan ook allemaal, door huwelijken zijn ze dikwijls aan elkaar verwant, ze vormen als het ware een grote familie. Van de 57 gehuwden hadden er 22 hun huwelijkskeus binnen de koemelkersfamilie gedaan; de overige hadden een vrouw betrokken uit het kleine middenstandsmillieu, waarbij het cafehoudersberoep opvallend vaak was vertegenwoordigd (6 x); de overige vrouwen kwamen hoofdzakelijk uit het milieu der kleine boeren in het Zuidelijk Westerkwartier en Noord-Drenthe, (10 x), en uit andere, niet agrarische beroepen, (4 x), en uit het arbeidersmilieu (6 x). Dus hier slechts 59% der vrouwen uit het boerenmilieu.

Van de gehuwde kinderen (35) waren er 13 in het koemelkers of veehoudersmilieu terecht gekomen; er waren 3 bouwboer of op een gemengd bedrijf, 4 waren arbeider geworden, 11 waren in de middenstandsberoepen terecht gekomen, en de resterende 4 in diverse niet-agrarische beroepen. Alleen bij een Gereformeerde gezinnen kwam emigratie voor.

De niet gehuwde, niet thuis zijnde kinderen (21), hoofdzakelijk meisjes, waren meestal op kantoor, verpleegster of gezinshulp (vooral bij Gereformeerden), dienstbode of winkeljuffrouw.

Het gemiddelde kindertal bij de gehuwden (57) bedroeg 2.7. doch verschilde sterk naar de godsdienstige opvattingen. Bij de orthodoxe bevolking (9) was het gemiddelde kinderaantal 5.1. bij de vrijzinnige groepering (17) 2.4. en bij de onkerkelijke groep 2.2. De zeer grote gezinnen (meer dan 8 kinderen) vond men uitsluitend bij de Gereformeerden. (2 x)

Over het geheel genomen geniet de koemelker een laag sociaal aanzien, niet alleen bij de Groninger akkerbouwers en de meer ontwikkelde veehouders, doch ook bij de burgerij van de dorpen en de Stad Groningen. Het begrip koemelker is een geringschattende uitdrukking, er ligt iets minachtends in. De beter gesitueerde koemelkers hebben de uitdrukking koemelker dan ook vaarwel gezegd; zij bezigen het woord veehouder. De kleinere echter noemen zichzelf nog koemelker.

De koemelkers kennen weinig groepsbewustzijn en beroepsbewustzijn. Men noemt zichzelf maar koemelker, Standsgevoel, wat zo kenmerkend is voor agrarisch Groningen, mist de koemelker geheel. Of hij een boeren- dochter of een caféhoudersdochter huwt, maakt voor hem weinig verschil. De veehouderij is voor hem een beroep, wat je met hard werken en wat speculeren een bestaan oplevert, meer niet; boer voelt hij zich heel weinig. De kinderen stappen dan ook gauw over naar een ander beroep, onverschillig wat. Als de koemelker een handeltje naast zijn bedrijf begint, wat in de Stad Groningen nogal eens voorkomt, stijgt zijn sociaal aanzien.

Hoewel in enkele koemelkersfamilies flinke vermogens voorkomen, is over het algemeen de financiële positie weinig rooskleurig. Tegen hypotheeken aanmelken. Wel is in de oorlog door een levendige zwarte handel, vooral bij de kleinere koemelkers, de financiële positie sterk verbeterd, en zijn de veebeslagen flink vooruit gegaan.

De standsorganisaties stellen veel pogingen in het werk om het beroepsbewustzijn te doen stijgen. In die kringen zal men nimmer het woord koemelker gebruiken.

X. H E T C U L T U U R P A T R O O N D E R K O E M E L K E R .

Vraagt men zich af, waarvoor de koemelker leeft, dan is het in ieder geval niet voor zijn bedrijf. Hij zet zich er niet op(uitzonderingen daargelaten) zijn bedrijf te maken tot een onderneming, waarin bodem, kapitaal en arbeid op een zodanige rationele en harmonische wijze zijn verweven, dat de winst optimaal groot is. De bedrijfsuitvoering oefent hij uit op een wijze, zoals hij meent, dat het wel goed loopt, en zoals het hem een bestaan oplevert. Om zijn bedrijf zo in te richten, dat moderne landbouwmethoden er op harmonische wijze ingevoegd zijn, een bedrijf met mooi productief stamboekvee, een rationale voederwinning, zodat het een genoegen is, om in het bedrijf te werken, daar heeft de koemelker geen idee voor, hij leeft er niet voor. Een bedrijf is voor hem een aantal hectares gepacht weiland, een aantal melkkoeien en een ruimte waar ze 's winters gestald kunnen worden, de aankoop van voer om de koeien aan het melkgeven te houden, en dan moet er een bestaan uit rollen. Hij kan dan wel leven, en dat is voor hem de hoofdzaak. En als hij dan ziet, dat er categorieën mensen zijn, die met minder arbeid een beter leventje hebben, dan is hij ontevreden, de verdrukte koemelker.

Mochten de vorige hoofdstukken de indruk gevestigd hebben, dat de koemelker altijd maar werkt, en steeds maar voortknoeit, dan is dat maar ten dele waar.

We ontdekken een categorie koemelkers, die het financieel moeilijk heeft, en als maar planloos voortwerkt, nooit klaar is met het werk, doch veel tijd vindt voor "het praatje over de heg", en voor enquêteurs, wie ze omstandig hun moeilijke positie uit de doeken kunnen doen. De gehele maatschappij zien ze tegen zich gekeerd, en met hand en tand moeten ze er zich tegen verdedigen. Ze doen nergens aan mee, want daar wordt je niets beter van; tenzij er een "actievergadering" is. Er eens een keer uit gaan kan niet, want de koeien moeten gemolken worden. Maar ze slapen ook nergens beter dan op hun eigen bed. Het hooi

mag echter liever verrotten op het veld, dan dat zij op Dinsdag niet naar de veemarkt zouden gaan, om daar in een kroegje hun kennissen te ontmoeten, en een borrel te drinken. Daar leven ze eens weer, en kunnen ze weer eens onbekommerd praten.

Er is echter ook een categorie, die wat luchthartiger leeft. Ze hebben nog niets van de oude melkslijters overgehouden, die in de stadswijken hun woordje tegen de huisvrouwen wel wisten te maken. Het werk is voor hen weliswaar een kwelling, doch deze beslommering kunnen ze wel weer van zich afzetten. Het zijn vrijbuiters. Als er kunstmest gestrooid moet worden, komt er een jeep aanrijden met veel volk er op; met een emmertje kunstmest ziet men ze in alle richtingen lopen, en in een ommezien is de kustmest verstrooid. Maar hoe? Ze zijn echter voor een geheel jaar klaar. In het hooien met man en macht er op af, een fles jenever bij de hand, het moet eens wezen.

Ook de Dinsdag is voor hen een feestdag, die niet gemist kan worden. Door de druk der omstandigheden is deze categorie aan het slinken.

Daarnaast is er natuurlijk ook een grote categorie, die langzamerhand steeds meer in het gareel gaat lopen, die meer en meer tot de boerenstand gaat behoren. Men is er redelijk goed boer, alhoewel men worstelt met een gebrek aan kennis en ongunstige bedrijfsomstandigheden. In de bedrijfsvoering en in het gezin bespeurt men echter niet zoveel afwijkingen. Ze raken langzamerhand meer open voor de Landbouwvoorlichtingsdienst en de standsorganisaties. Deze categorie is uiterst belangrijk, want via hen moet de verheffing van de landbouw in het koemelkersgebied komen.

Over het geheel genomen kan men zeggen, dat de kern der koemelkersstand een zeer materialistische instelling heeft, Voor ideële motieven die men langs religieuze, politieke of in de weg der gemeenschapsbeoefening tracht te verwezelijken, is de koemelker ongevoelig. Het verkrij-

zijn geld verliest blijft arts, een ambtenaar, die zijn geld verliest blijft ambtenaar, doch een boer die zijn geld verliest wordt arbeider. Toch zijn er belangrijke verschillen. De koemelker tracht zijn geld niet te verdienen door goed boer te zijn, doch door zijn handelsgeest, door raffinement. Hierbij deinst hij voor niet-corbare methoden allerminst terug, en dit heeft in de koemelkersgemeenschap verwoestend gewerkt. Door allerlei onderkruiperij bij de vroegere landverpachtingen en bij de melkslijterij is de koemelker zeer wantrouwig geworden. Allelei familieveten, haat nijd, en afgunst zijn er door ontstaan, welke thans nog doorwerken. Het bedriegen is in verschillende koemelkersfamilies zelfs een erkende norm geworden. Als je iemand anders te slim af kunt zijn, mag je het niet laten. De koemelker maakt zelf winst ten koste van anderen, en hij verwacht, dat anderen het zullen doen ten koste van hem. En een ander mag dat proberen, ook de directuer der zuivelfabriek. Maar hij zal er op verdacht zijn.

Eensgezind zijn de koemelkers, als ze een gemeenschappelijke vijand van buiten af moeten bestrijden. De i zullen ze samen wel eens te slim af zijn, want een koemelker laat niet met zich sollen. Met behulp van een paar leiders kan er dan een massa-psychose ontstaan, die men voor onwaarschijnlijk zou houden. Tijdens zo'n "actievergadering" zei een meer bezadigde koemelker tegen ons:

"As koumelkers koppen bie 'nkander steken, is't roar goud!"

Op het veel voorkomen van zwarte handel in de oorlog is reeds gewezen. In de ergste gevallen is de koemelker zelfs asociaal.

Kon men voor de oorlog in Oosterhogebrug en in Euvelgunne in zekere zin nog van gemeenschap spreken, doordat daar verschillende koemelkers politiek in een verkeerd vaarwater kwamen, is ook daar de gemeenscahp gespleten. Over het algemeen komt burenhulp weinig voor, behalve hier en daar aan de zuidkant van Groningen, waar nog Drentse invloeden te constateren zijn. Alleen bij de koemelkers aan de Kerklaan kan men sinds korte tijd spreken van een gemeenschap. Ook de besteding van het verdiende geld verschilt sterk met hetgeen men algemeen in

zuinig. Hij wil vooruit komen, en dat kan alleen maar door zijn vermogen te vergroten. Immers zijn sociaal aanzien stijgt of daalt met de omvang van zijn bezit. Niet direct noodzakelijke dingen worden niet gemakkelijk aangeschaft, of het moeten welstandssymbolen zijn. Onder de veehouders is na de oorlog echter een categorie boeren ontstaan, die onder invloed van het harde werken en door de hoge belastingen tot de conclusie gekomen zijn, dat ze maar eens leven, en dat ze er ook wat van moeten hebben. Ze schaffen zich dingen aan, die niet economisch verantwoord zijn; om de toekomst maken ze zich minder zorgen. De koemelkers zijn over het algemeen niet behoudend, ze zijn geen financiers van hogere orde, en dikwijls leeft men meer bij de kas dan bij de balans. Men zet zijn geld niet om in algemeen erkende welstandssymbolen of investeert het in het bedrijf of laat het banktegoed oplopen. De koemelker zit over het algemeen lossier aan zijn geld, hij besteedt het vaak weinig rationeel. Er zijn koemelkers, die na de hooitijd een oud Fordje kopen voor f 150,--, om daarmee een week naar Italië te gaan. Hij hoopt dan, dat het Fordje hem ook weer thuis zal brengen, waar hij hem weer zal verkopen voor f 50,-- of hij schuift hem in de sloot. Vaak komt hij echter met een andere, even oude auto weer thuis.

Het paard geniet ook de belangstelling van de meeste koemelkers. Verschillende zijn nog lid van een paardenstamboek. Het dateert nog van de tijd, dat men een luxe-paard had voor de melkslijterswagen. Op concoursen-hippique en in het circus kan men steeds vele koemelkers aantreffen. Vooral draverijen zijn bij velen zeer in trek. Door verschillende koemelkers wordt in de totalisator veel geld vergokt. Enkele koemelkers trekken zelfs regelmatig naar Duindigt.

Wat de ontspanning betreft, zijn er koemelkers, die niet verder komen, dan de veemarkt, een keer naar de kermis en het gebruikelijke autobustochtje, georganiseerd door de veevoederfabrikant.

Doch ook, vooral binnen de stad Groningen, kan men koemelkers met veel brill-cream in het haar aantreffen in de Schouwburg, op het

terras van het betere hotel en in de dancing. Het lichtere genre amusement is over het algemeen in trek. Zeer veel worden de uitvoeringen van de "Grunner Sproak" bezocht. De meeste koemelkers zijn hier ook lid van. Ook zelf speelt de koemelker graag mee in een toneelclubje. Op bruiloften en partijtjes is de koemelker een "getapte" figuur. Bij vele koemelkers ziet men een fraai radiotoestel of een radio-gramfoon-combinatie. Lezen doet hij weinig; alleen het Nieuwsblad van het Noorden, en soms een leesportefeuille gevuld met bladen van het lichtere soort.

Zeer duidelijk hebben de koemelkers dus ook de invloed van de Stad ondergaan. Het intensieve contact tijdens de melkslijtersperiode heeft zijn sporen nagelaten. Doordat de koemelker zich echter niet met de stedelijke bevolking heeft geïntegreerd, heeft hij een eigen stijl ontwikkeld, welke ook mede is bepaald door de geschiedenis van de koemelker. Deze levensstijl maakt een vrijbuitigerige indruk.

Wel vindt men bij de koemelkers, welke verder van Groningen af wonen, en ook bij het kerkelijke deel der koemelkers over het algemeen een andere levensstijl, doch het verschil met de veehouders in het Centrale Weidegebied is ook hier wel terug te vinden.

XI. S L O T B E S C H O U W I N G E N .

Het geheel overziende, moeten we de koemelkers zien als een groep boeren, die sterk door hun geschiedenis zijn bepaald. De melkvervalsingen, de misstanden bij het pachten van land, het alcoholmisbruik, het "Stad en Lande" drama, de misstap met de N.S.B., het altijd maar handelen en kwanselen op de veemarkt, de zwarte handel, het slijten van de melk langs de straat bij een vaak lastig publiek, al deze dingen hebben niet nagelaten, hun stempel op de koemelker te drukken. Ze hebben in een sterke wisselwerking gestaan met de mentaliteit der koemelkers. Meer dan een eeuw lang is de koemelker gedreven in een richting van materialisme, individualisme en vrijbuitelij. Door de grote invloed van de Stad is deze plattelandsgemeenschap verindividualiseerd en geatomiseerd en zelfs normloos geworden.

Door het wegvallen van de consumptiemelkerij stonden de koemelkers plotseling voor sterk veranderde bedrijfsomstandigheden. En dat juist in een tijd, dat de landbouw een enorme revolutie doormaakte. Het was niet te verwachten, dat de scherpe overgang van het weliswaar drukke, maar vrije slijtersleven en het veemarktleven naar het rustige weloverwogene van het rationeel boer-zijn, zonder moeilijkheden zou verlopen. Het heeft de nodige inspanningen veroorzaakt, en zal dit in de toekomst ook nog doen.

Plotseling moest in de bedrijfsvoering de nadruk vallen op een geheel ander aspect van het bedrijf, n.l. niet meer op de handel en de verkoop van melk, doch op een rationele voederwinning in het bedrijf, waar de koemelker zich vroeger nog nooit om had bekommerd.

En dit, terwijl hij alle kennis miste. Vroeger had hij de koemelker voor zijn bedrijfsvoering genoeg aan de lagere school; als hij maar melken en handelen kon. Thans moet hij over een grote dosis kennis beschikken omtrent de bemestingsleer, moderne voederwinnings- en conser-

plaats in de maatschappij zijn hem boven het hoofd gegroeid. En--- hij heeft zijn oude natuur nog niet kunnen verloochenen.

Plotseling zijn de koemelkers, die de vrijheid moeten hebben, om hun eigen praktijken te kunnen realiseren, in hun bedrijfsvoering geplaatst in een ambtelijke omknelling van een geleide landbouwpolitiek met vele verplichte bestrijdingen en allerlei bepalingen, die hen naar hun gevoel nog veel sterker aan banden legt als in de crisistijd. De koemelkers werden een lastige groep in het moderne landbouwbeleid, want ze waren nog allerminst naar "het model" geknipt. Hun Groninger aard kwam in verzet, want gedwee en berustend is de koemelkers allerminst.

De Zuïvelfabriek "De Ommelanden" en de dierenarts Dr. V., welke beide niet in "het systeem" passen, hebben er niet toe bijgedragen, dat de toch al zo moeilijke aanpassing geruisloos zou verlopen. Ook de in Groningen zo scherpe tegenstelling bouwboer-veehouder heeft ongunstig gewerkt.

Typerend waren een paar gesprekken in Euvelgunne" Mijnheer wij zijn vroeger altijd heen en weer geslingerd, en bosten steeds, en nu botsen we nog naar links en naar rechts, en in de toekomst zullen we steeds maar botsen, maar wij worden moe, wij kunnen het niet meer bijbenen, we krijgen er meer dan genoeg van". En deze moeheid moet als een uiterst gevaarlijke psychologische toestand worden aangemerkt, Iedere leider met extreme opvattingen, die de bekende rode lappen van "ambtenaar" en "bouwboer" maar handig genoeg weet te zwaaien, kan een grote aanhang verwerven. Het broeit en gist in de koemelkersgemeenschap. Voor de meest vreemde geruchten staat de koemelker open. Onder slechte leiding kan er zeer veel worden bedorven. Er is een enorme behoefte aan een werkelijke leider, met een brede visie, die het vertrouwen weet te winnen (wat niet mee zal vallen), en die de koemelkers met zachte hand in het gareel zal weten te krijgen.

In de jonge generatie zijn over het geheel genomen nog maar weinig lichtpunten te constateren. Als geheel hebben ze nog een verkeerde op -

voeding gehad. Ook in de toekomst zullen op de critieke plaatsen, zoals nu bij de K.I. vereniging in Haren, nog heel wat opgekropte gevoelens een uitlaatklep vinden. Vooral als de wat slechtere conjunctuur in de veehouderij zich nog wat voortzet. Een ruilverkaveling van het losse land op pachtbasis gepaard gaande met een ruilverkaveling van het losse land op pachtbasis gepaard gaande met een verwijdering van de koemelkersbedrijven uit de Stad kan economisch heilzaam werken.

De evolutie van de koemelker naar veehouder is wel enigermate voortgeschreden, en bij de jongere generatie eits verder dan bij de oudere, zoals we hier en daar konden aantonen, doch de aanpassing is nog maar zeer gedeeltelijk. Vele dingen in de bedrijfsvoering en in de levensstijl wortelen in de vroegere consumptiemelkersperiode, en de mentaliteit vormt een ernstige belemmering.

Door de standsorganisaties wordt goed werk verricht, doch ze hebben nog een buitengewoon omvangrijk arbeidsveld. Ze moeten in eerste instantie de koemelker verlossen van een minderwaardigheidscomplex, want ook de vrijbouterij in de levensstijl is hieruit te verklaren. Als groep moeten de koemelkers weer een groepsbewustzijn en beroepsbewustzijn krijgen. Ze moeten zich weer een integrerend deel der maatschappij gaan voelen, met een positieve functie daarin.

De koemelker moet weer een normsbesef bijgebracht worden, en ook organisatorisch besef en organisatorisch fatsoen. Ze moeten hun primitieve instelling verliezen, en moderne boeren en moderne mensen worden. Het landbouwonderwijs moet krachtig gepropagandeerd worden, want er is een schreeuwend gebrek aan kennis.

De standsorganisaties en de Landbouwvoorlichtingsdienst zullen dan langzamerhand verder kunnen penetreren, waarbij ze vooral gebruik moeten maken van de enkelingen, die reeds modern boer zijn.

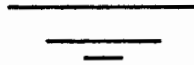
Zo zal heel langzaam de verheffing van de landbouw ook bij de koemelkers zich wel eens gaan voltrekken. Maar voorshands is er nog zeer veel, wat zich er tegen verzet.

L I T T E R A T U U R.

1. ABMA, E. Manuscript deelname aan de standsorganisaties in de Landbouw in Nederland. In bewerking.
2. BOEKEL, P.N. De Zuivelexport van Nederland tot 1813. Utrecht 1929.
3. BOELES, J. Gedenkboek ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van de Ned. Herv. Gemeente te Noorddijk Groningen 1846.
3. CROESEN, V.R.IJ. De Geschiedenis van de ontwikkeling der Nederlandse Zuivelbereiding, enz. Den Haag, 1931
5. HOFSTEE, E.W. Het Oldambt. Groningen 1937.
6. HOFSTEE, E.W. Over de oorzaken van de verscheidenheid in de Nederlandse Landbouwgebieden. Groningen 1946.
7. JAARVERSLAGEN Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in de Provincie Groningen.
8. JAARVERSLAGEN Gezondheidsdienst in de gemeente Groningen
9. JAARVERSLAGEN Gezondheidsdienst van Dieren in de Provincie Groningen.
10. JAARVERSLAGEN Keuringsdienst van Eet- en Drinkwaren in Groningen
11. JAARVERSLAGEN Provinciale Keuringsdienst van Waren.
12. KAPSENBERG, G. De Melkvoorziening van de Stad Groningen en haar verbetering. 1932 Gemeentearchief Groningen.
13. LANDBOUWSTATISTIEK. Provinciale Voedselcommissaris Groningen.
14. MINDERHOUD G. Ontwikkeling en Betekenis der Landbouwindustrie in Groningen, Groningen 1925.
15. RINKES BORGER, J. De Boterkwestie. Een bijdrage tot de kennis van den Toestand der Nederlandse Boterbereiding, enz. Utrecht 1886.
16. RAPPORT van de Groninger Welvaartcommissie 1952.

Inhoudsopgave.

Voorwoord	blz.	1.
1. Inleiding		2.
2. De Melkvoorziening van de stad Groningen		8.
3. Het grondgebruik		16.
4. De bedrijfsvoering		21.
5. De Cooperatiegedachte		33.
6. Het landbouworganisatieleven		41.
7. Het Onderwijs		52.
8. De Godsdienstige en politieke belangstelling		55.
9. Gezin en Beroep		59.
10. Het cultuurpatroon der koemelkers		61.
11. Slotbeschouwingen		66.
Literatuur		69.

Melk venten met paard en wagen

De begeleidende brief bij deze vooroorlogse foto van Cobi Bellinga ademt waardering voor haar hardwerkende ouders, die vele jaren melk ventten in de stad. Eerst met de bakfiets, later met paard en wagen. "Met de bakfiets was het zwaar werk in de winter. Dan moest er iemand van de familie als trekker helpen door de sneeuw. Deze kar was zijn trots. Hij kwam bij doktoren en arme mensen. Ook bij Hotel Friesland, Baulich en de Hema. De flessen en bussen werden schoongemaakt in een zijstraat van de Meeuwerderweg. Vaak kwam ik mij vader ophalen en dan gingen we nog een krantenloop doen. Ja, er waren toch vier kinderen maar honger hebben we niet gehad. Ze zijn er niet meer maar toch zijn ze allebei 91 jaar geworden."

OORLOG VORMDE EINDE 'STADSBOEREN'

Van stadsboeren naar gezelschapsdieren

DOOR HANS BERENS

Tot de Tweede Wereldoorlog telde de stad Groningen weinig 'gezelschapsdieren'. Dierenartsen in de stad Groningen hadden vooral werk aan het rundvee van 'koemelkers': keuterboertjes die deels in de stad, deels in de dorpen daaromheen woonden, en hun melk in de stad uitventten.

Het boek 'De koemelkers rondom Groningen' uit 1956 van de onlangs overleden heer J.G. Bakker vertelt over deze merkwaardige categorie onder de boeren. In 1941 maakte nieuwe wetgeving een abrupt einde aan het fenomeen van de koemelker. Veehouders moesten hun melk voortaan leveren aan de zuivelfabriek, en mochten deze niet meer zelf verkopen. Tot die tijd was het houden van enkele melkkoeien en het uitventen van hun melk een alledaags verschijnsel.

Het koemelken gebeurde doorgaans op enkele hectaren gepachte grond rond de stad, meestal het eigendom van goede families die de grond bezaten als beleggingsobject. Op het moment dat het verbod op het koemelken werd ingesteld, waren in Groningen zo'n 300 koemelkers actief. In de jaren dertig telde de gemeente Groningen ruim 100.000 inwoners, die dagelijks circa 50.000 liter melk consumeerden. Een groot deel werd geleverd door de koemelkers.

Vaak werd het koemelken gecombineerd met groenteteelt. De boer stond dan om een uur of vier op om te melken, ventte vanaf zeven uur zijn melk uit met de bokken- of hondenkar, en verkocht 's middags groente die in de ochtend door de vrouw was geoogst. Met name aan de Moesstraat, Tuinbouwstraat en Hereweg waren dergelijke kwekerijen te vinden.

Standsgemoel

Volgens Bakker zaten de koemelkers maatschappelijk gezien in de knel, onder andere door hun voortdurende afhankelijkheid van wisselende pachtprizen. Hun positie en beperkte scholing maakten hen achterdochtig. De koemelkers waren nauwelijks georganiseerd en vertoonden een 'ingeboren afkeer van ambtenaren', aldus Bakker. Het boek schrijft de koemelkers een gebrek aan standsgemoel toe: ze trouwden even gemakkelijk met een caféhoudersdochter als met een boerendochter. Door de gangbare boerenstand werd neergekeken op de

koemelkers, die als minder professioneel werden gezien. Die geringe professionaliteit bleek onder andere uit het onvoldoende bestrijden van ziekten als tuberculose, die gevaarlijk waren voor mensen die besmette melk gebruikten. Besmette dieren dienden te worden geïdentificeerd en geruimd. Bestrijding van dergelijke ziekten vormde uiteindelijk een belangrijke onstaansgrond voor dierenartspraktijken in de stad.

Tuberculose

Dit gold onder andere voor Diergeneeskundig Centrum Paterswoldseweg, met een nevenvestiging in Hoogkerk. Momenteel telt de praktijk vier dierenartsen en vier assistentes, maar tot de jaren vijftig betrof het een eenmanspraktijk. Dierenarts Derk Louwes (80) nam de praktijk in 1952 over van zijn voorganger Niks, die in 1913 in de stad een praktijk begon. "In mijn beginperiode als dierenarts was het koemelken al verleden tijd," vertelt Louwes, "maar ik ken het verschijnsel wel uit mijn jeugd. Ik herinner me een boertje dat

Emmasingel.

Oude Emmasingel herbergde onder andere dierenartspraktijk

op de plek woonde waar nu de flat aan de Kanaalstraat zat. Die man moest zijn koeien door een brandgang naar zijn stal leiden."

"Als student heb ik de TBC-bestrijding op melkveebedrijven nog meegemaakt. In sommige veestapels was zestig procent van de dieren besmet. De koemelker vormde daardoor een belangrijke factor in de verspreiding van TBC. De stad was destijds natuurlijk veel kleiner: bij de Kapteynlaan hield het op. Toch had je werk om

van de ene naar de andere kant te komen. De ringweg was er immers nog niet."

Aandacht

Louwes had in de beginperiode kantoor aan huis aan de Praediniussingel. Later verhuisde hij naar een pand aan de Emmasingel, dat vervolgens werd gesloopt om plaats te maken voor het Cascade-complex. De behandeling van gezelschapsdieren maakte en sterke opkomst door. Jan Peutz, een van de huidige dierenartsen, vertelt: "In de tijd

van Louwes waren dat er misschien tien per week. Nu ligt dat aantal op 300. Het aantal melkveehouders is sterk geslonken. Hoewel er nog evenveel koeien zijn, zijn de bedrijfsomvang en de hoeveelheid geproduceerde melk per koe enorm toegenomen. Waargebleven is, is de behoefte bij de klant aan aandacht voor het probleem waar men mee komt. Dat geldt voor boeren, maar ook voor burgers bij wie het gezelschapsdier een belangrijke plaats in het leven inneemt."

D e k o e m e l k e r s
r o n d o m

G R O N I N G E N .

door
J. G. Bakker

Het verdwenen beroep van koemelker

13/12-2004

SAUWERD ■ De helft van de bevolking van Adorp bestond rond 1900 uit zogenoemde 'koemelkers'. Kleine zelfstandigen die naast hun gewone beroep een paar koeien hielden voor extra inkomsten. Historische Kring Ubbega organiseert op maandag 13 december in Sauwerd een thema-avond over dit verdwenen beroep.

In kleine dorpen als Adorp kwam het voor dat zowel de bakker, als de winkelier en ook dagloners tevens kleine veehouders waren die de melk ventten. Dit gebeurde op straat in Groningen of bij vaste klanten. "Een bittere noodzaak in die tijd", vertelt Aaltje Miedema (66). Zij is een van de sprekers tijdens de thema-avond. "Het was een hard en zwaar bestaan. Mensen zonder opleiding die weinig geld hadden probeerden op deze manier rond te komen. Ze trouwden, gingen werken en sparen en kochten zodra ze zich het konden permitteren een koe. Ze stalden

■ THEMA-AVOND

Miedema is een van de sprekers tijdens een avond van de Historische Kring Ubbega met als thema Koemelkers. Tijdens deze avond wordt er een presentatie gehouden over koemelkers uit Adorp, Sauwerd en Wetsinge. Daarnaast is er ruimte voor inbreng van dorpsgenoten die op enige wijze met de koemelkers zijn verbonden. De thema-avond wordt gehouden op maandag 13 december in Ubbegaheem in Sauwerd en begint om 20.00 uur.

die bij een bevriende boer of pachtten een stukje land. Als de melk genoeg geld opbracht, dan werd dit meteen geïnvesteerd in een andere koe."

Miedema stamt uit een familie van koemelkers. "Mijn grootvader had samen met zijn broers een aantal koeien in Adorp. Na de uitvaardiging van het "Melk Standaardisatie Besluit" in 1940 besloten ze te stoppen. De wet schreef voor dat de melk niet meer

gevent mocht worden, maar naar de melkfabriek moest. En dit kon voor hen niet meer uit."

Het bleek voor andere Adorpers ook niet meer rendabel te zijn. Steeds meer koemelkers vertrokken naar de stad om hun geluk daar te beproeven. Toen in de jaren zeventig het verplicht werd voor kleine veehouders om een melktank te hebben, verdween het beroep helemaal uit beeld. "Mensen hadden de ruimte en het geld niet om een tank aan te schaffen. De ook steeds strenger wordende milieueisen speelden mee in het besluit ermee te stoppen."

Miedema, die gepensioneerd onderwijzeres is, heeft een van de laatste koemelkers uit Adorp in de klas gehad. "De 'echten' bestaan nu niet meer. Deze jongen is uiteindelijk boer geworden. Door hard werken en zonder een echte opleiding het zover te schoppen, ik vind het knap." (DvhN)